

Núm. 29 ANY VIII

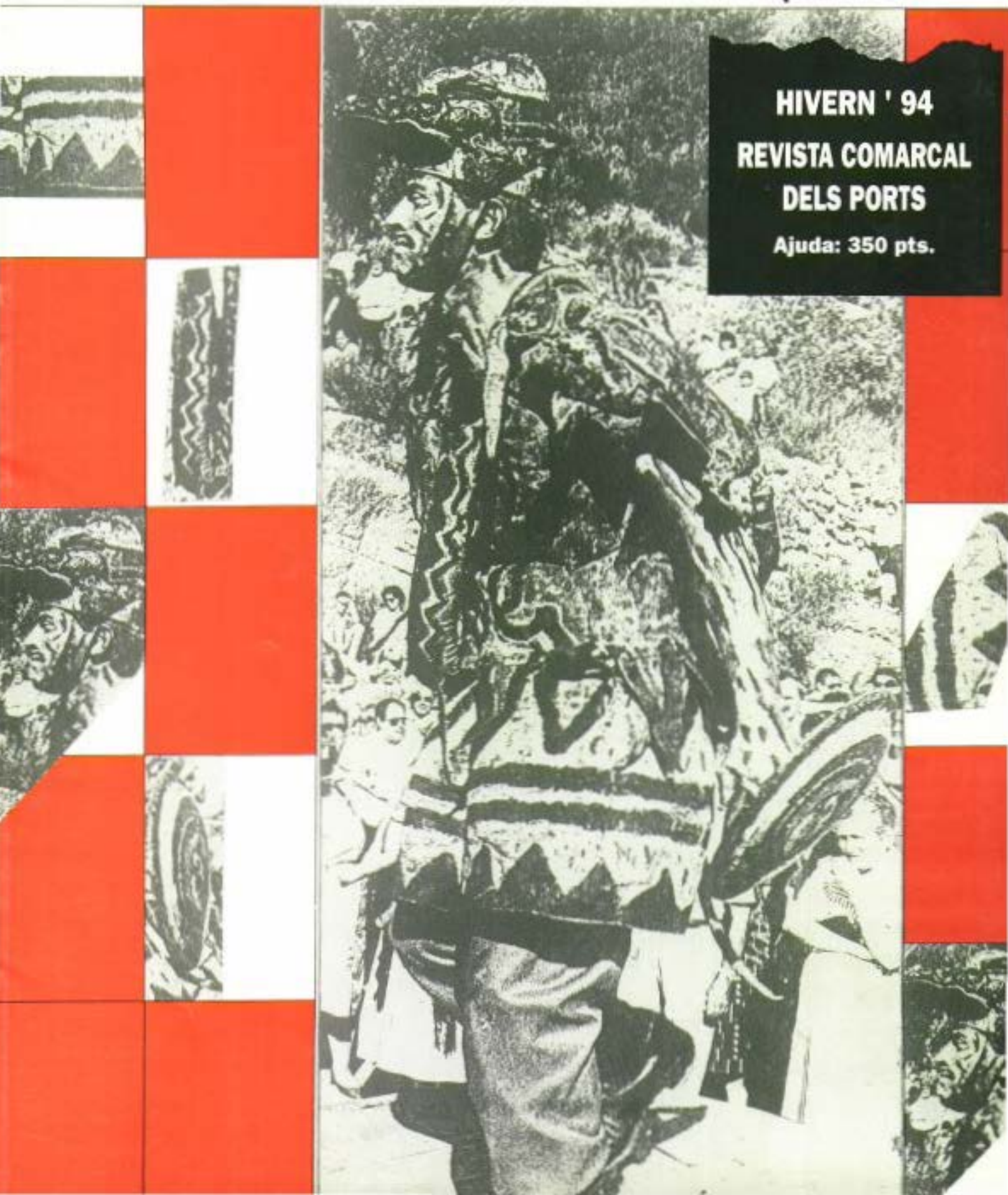
ESPECIAL SORITA

AV!

HIVERN ' 94

**REVISTA COMARCAL
DELS PORTS**

Ajuda: 350 pts.



PASTISSERIA

CASA GORRETA

JOAQUÍN ANDRÉS

DES DEL 1900
L'AUTÈNTIC FLAÓ MORELLÀ

Marquesa F. Sol, 2

MORELLA - Tel. 16 01 74

TALLERS HONORIO

Agència

RENAULT



Hostal Nou, s/n.

Tel. 16 01 91

MORELLA



Telèfons:
16 00 08 i 16 01 25
(2 línies)

Portal de Sant Mateu, 2
MORELLA (Castelló)

AV!

**REVISTA COMARCAL
DELS PORTS**

ANY VIII - Núm. 29

HIVERN 1994

Equip fundador: Carme Segura (Cinctorres), Narcisa Rambla (El Forcall), Ramon Bel i Bartomeu Messeguer (Herbers), Ernest Querol i Jesús Sangüesa (Morella), Manuel Clemente i Quico Blasco (Sorita), Joan Manuel Falcó i Josep M^e Zapater (Vilafranca).

Consell de Redacció: Montxo Monfort, Julià Pastor, Ernest Querol, Narcisa Rambla, Carles Ripollés, Jesús Sangüesa, Josep M^e Zapater.

Picatge: Julià Pastor.

Dibuixants: Montxo Monfort, Javier Perlado i Ernest Blanch Marín.

Portada: Montxo Monfort.

Col.laboradors: Tots els que vulgueu escriure.

Correcció lingüística: Julià Pastor i Ernest Querol.

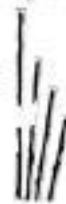
Administració i Gestió: Carles Ripollés i Jesús Sangüesa.

Distribució: Jesús Sangüesa

Edite:

Associació Cultural
i CNL
dels Ports

NIF: G-12.080.636



Correspondència i
col.laboracions
a l'Apartat de Correus 18
de 12300 Morella

Imprimeix:

lordi
DASSOY manana
Servei d'Arts i Oficis de la Bispaia

Preu subscripció: 1.350 pts.

Preu exemplar: 350 pts.

D.L.: B-20.594-87

Edició en paper reciclat



S U M A R I



S

EDITORIAL:
LA CULTURA POPULAR 5

MONOGRÀFIC
- Sorita 7

NOTÍCIES COMARCA
- Vilafranca 16
- Morella 17

CREACIÓ 19



GALÀXIES 27

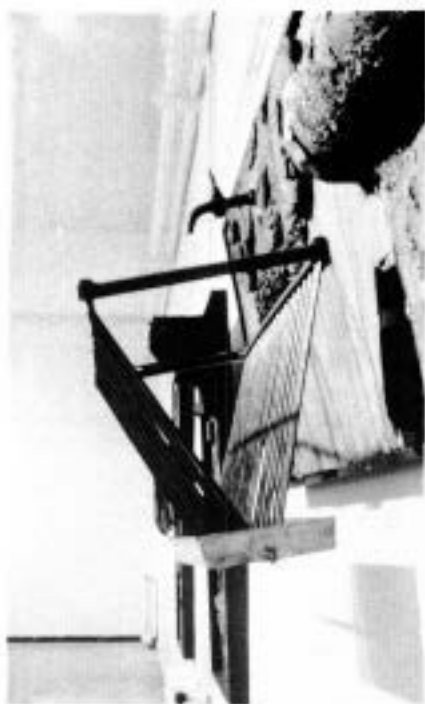
EL CAU! 29

EL CAMP 30

ITINERARIS 31

TRADICIONS POPULARS 32

ECOLOGIA 34



U M

ACTIVITATS
DE L'ASSOCIACIÓ 20

LA BÚSTIA 22

ORELLA ESCRIVANA 25

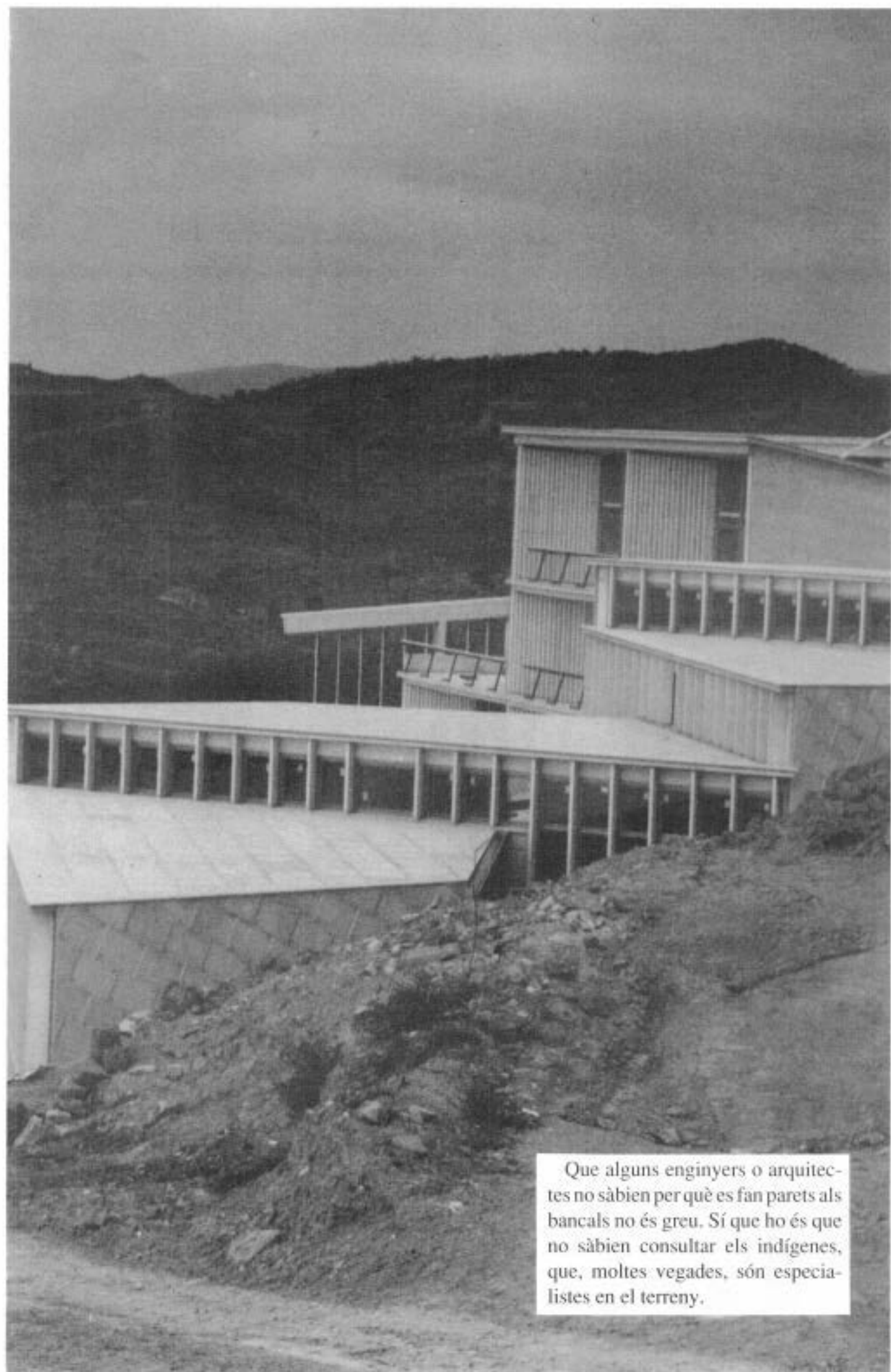
OPINIÓ 26

A

R

I





Que alguns enginyers o arquitectes no sàbien per què es fan parets als bancals no és greu. Sí que ho és que no sàbien consultar els indígenes, que, moltes vegades, són especialistes en el terreny.

EDITORIAL

La Cultura Popular

Els estatuts de l'Associació Cultural dels Ports diuen que un dels nostres objectius és la recuperació de la nostra cultura popular. Què vol dir açò de cultura popular? Editar goigs de la Maredeu del poble? Ballar la dansa de lletraferits? Calçar espadenyes de la comarca?

Pensem que sí, però no només. Gramsci i fa poc altres aportacions de la historiografia britànica com les del traspasat E.P. Thompson ens alerten sobre la necessitat d'entendre la cultura popular com una concepció completa de la vida, com la cosmografia pròpia de les classes populars, diferent i contraposada (encara que òbviament relacionada) a la de les classes dirigents.

I.- LA GENT DEL POBLE I ELS SAVIS

L'anterior editorial ja ens il·lustrava sobre l'envelliment del món. Seguim parlant de vells perquè a la comarca en són majoria i s'ho mereixen. Als Ports, no és cap secret, patim un índex d'envelliment altíssim i en progrés accelerat. Llegim a *El temps* que som la setena comarca més envellida dels Països Catalans amb 194 vells (i mig...) per cada 100 jòvens. L'Alt Maestrat, on fiquen (!) les viles portenques de Catí i Vilafranca, és la cinquena (índex 199). Perquè pugueu comparar, l'índex general de l'àrea considerada (que és de les més envellides del món) és de 77,5.

Els **rurals**, especialment els majors, conserven allò que diuen **sentit comú**. Els **urbans** com no viuen **en comú** sinó amuntegats, que és diferent, tenen una altra experiència vital. En converses de bar escoltem que tal obra pública està a mal lloc perquè fa molt de fred i vent, que no es pot anar descalçant muntanyes alegrement o que aquelles corbes de la carretera són una barbaritat tenint un terreny pla a 25 metres.

Que alguns enginyers o arquitectes no sàbien per què es fan parets als bancals no és greu. Sí que ho és que no sàbien consultar la gent especialista en el terreny, que en aquest cas són els indígenes. Segur que ens consideren així, pejorativament: «Xe, no ningú, un masover...» És una mostra més de les relacions entre l'alta cultura i la cultura subalterna. És una relació de tipus despreciatiu com poden ser altres binomis: Urbà-Rural, Autòcton-Foraster.

II.- LA GENT DE DALT I ELS SAVIS

En el cas de la política, eixa relació despreciativa, potser perquè el període més llarg de democràcia que hem tingut en aquest país és l'actual i els costums no canvien tant de pressa, es manifeste amb la sensació que: «és igual, faran el que voldran». L'escriptor lleonès Julio Llamazares, referint-se als pantans, diu que abans la gestió estava clara: un faraó megalòman (Franco) executà centenars de projectes sense importar-li el patiment de la gent. Però Llamazares avise que alguns dels qui criticaven el «Generalísimo» van callar cínicament quan centenars de guàrdiacivils van traure els veïns de Riaño de sa casa a punta de subfusell, com si encara visquere el Caudillo.

Tampoc es preocupen de consultar els professionals a l'hora de fer la seua faena. Intervenir sobre el Patrimoni Històric sense encomanar-se ni a Déu ni a l'arqueòleg (el dimoni), i en canvi portar el cotxe al mecànic, que és qui en sap de motors, és una contradicció més.

III.- LA GENT DE L'ALDEA I LA DEL CASTELL

Dèiem que, òbviament, les dues cultures estan relacionades, com un senyor feudal que viu al castell, però necessita apropiar-se de les gallines de la gent del poble per a viure. Les relacions de poder són molt complicades (i molt interessants alhora) d'estudiar i per ara només direm un mecanisme que s'usa arreu del món per trencar aparentment la barrera entre l'alta i la baixa cultura: és aplicar el nom **popular** a allò que interessa que les classes subalternes identifiquen com a propi, des dels preus populars d'algunes coses a entitats diverses que porten el cognom popular i que us deixem que aneu descobrint. Una altra manera és dir-li al poble -sense que ho note- que és imbècil i no entén la realitat. La Unió Europea va editar un tríptic per desmentir la visió popular del que és una burocràcia incontrolada. La vèrbola oficial ens recorde que la realitat, és clar, és l'oficial, mentre que la gent només té una aparença (errònia, per descomptat).

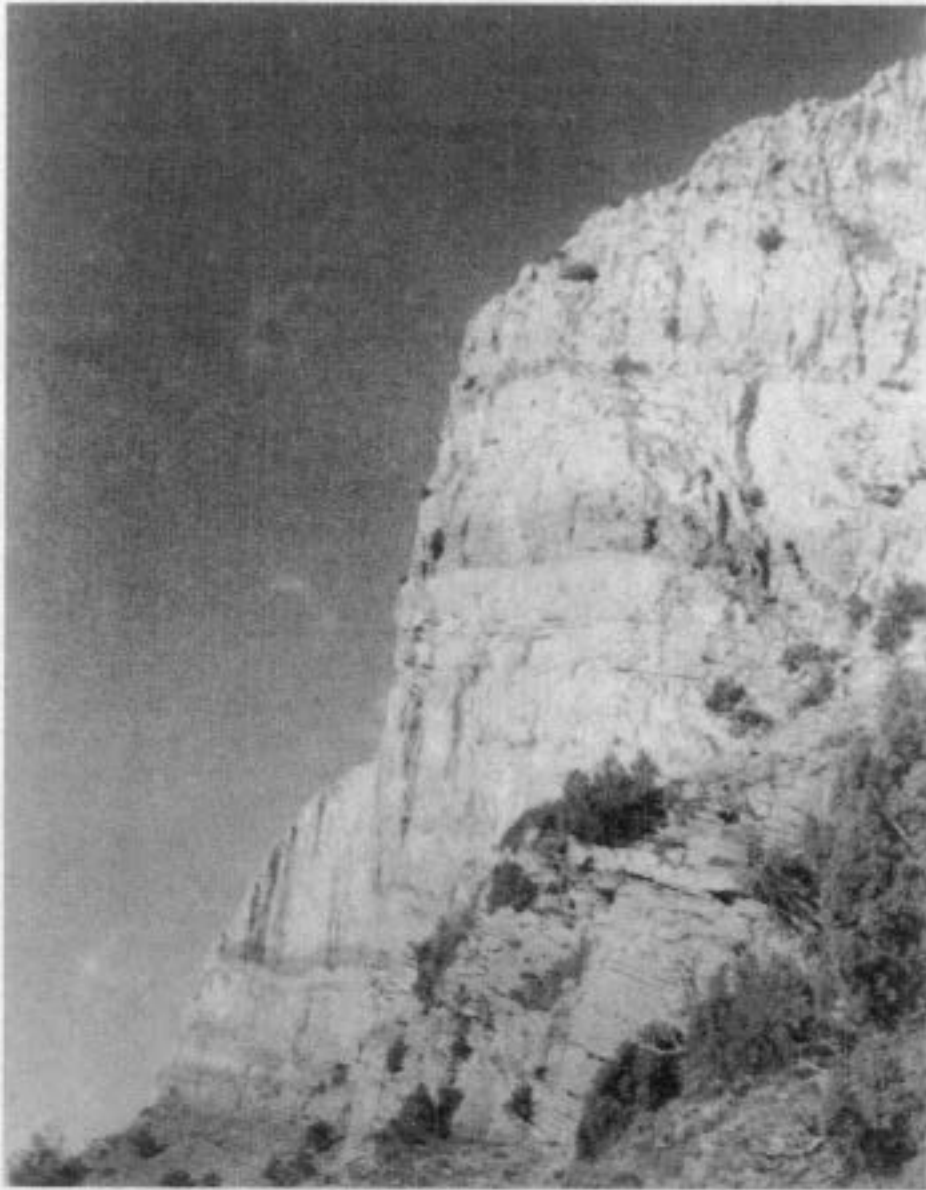
Ens preguntem si no haurem de concloure que la cultura (popular) és tortura, segons la lletra del grup musical Kortatu. Com a mínim, pareix que és una gran molèstia per als qui manen.

Senders de Gran Recorregut
SECTOR II

**S. JOAN DE PENYAGOLOSA - ANDILLA
ANDILLA - S. JOAN DE PENYAGOLOSA**

PROVÍNCIA DE CASTELLÓ

**G.R.
7**



COORDINADORA NACIONAL DE SENDEROS DE GRAN RECORRIDO



DIPUTACIÓ
D. E.
CASTELLÓ

SORITA

Per Manuel Beser i Jordà, Josefina Borràs Martí, Montse Blasco Domingo, Manolo Clemente Martí.

1.- LA TERRA, SITUACIÓ

El terme de Sorita està situat a l'extrem nord-occidental del País Valencià i dins la comarca dels Ports que té com a ciutat nuclear Morella; a nivell administratiu depèn de Castelló. La seva extensió és de 86'66 quilòmetres quadrats i limita al nord amb Aiguaviva i La Ginebrosa, a llevant amb Torredarques i Morella, a migdia amb Palanques i a ponent amb Llucó de Bordó i Les Parres. Menys Morella i Palanques tots els altres pobles pertanyen al Baix Aragó, però els soritans s'entenen bé a nivell comercial i cultural amb els seus veïns aragonesos. Pel que fa a la parla tampoc es coneixien dificultats, ja que els pobles limítrofs utilitzaven variants del dialecte nord-occidental i per altra banda els soritans també solien conèixer les dues llengües que aprenien en els seus viatges per les fires i mercats.

El poble de Sorita és situat en la depressió formada pel riu Bergantes a 661 metres d'altitud i més aviat cap al sud del terme perquè sembla que els pinars situats al nord havien estat possessió del Monestir de Rueda proper a Escatró, i venuts abans de la conquesta de Jaume I (1232), ja que en les cartes-pobles d'en Blai d'Alagó i del rei aquesta part del terme surt anomenada ja com a Vilar de Nicolau. Les cases de la població es troben orientades cap al sud i n'hi ha algunes que són més grans que altres, degut a què eren de cristians vells i propietaris de gran part de les terres, però la majoria són cases senzilles de dues plantes (planta baixa i pis) que eren on vivien els jornalers i servents de les cases bones. Destaquen com a edificis importants el castell, construït pel primer baró de Sorita: Andreu Peralta, l'església d'estil neoclàssic acabada a principis del XIX, dedicada a l'Assumpció, i finalment l'ajuntament o la casa de la vila. No fa gaires anys encara hi havia dos forns on s'anava a pastar i fer el pa, ara el pa es porta d'altres pobles.

Hom estima un origen ibèric com a primer assentament humà per la seva posició dalt d'un turó al costat del riu, vorejada de dos barrancs laterals: el de la

Beana i el de la Font del Pont. En tot el terme hi havia trenta-cinc masos habitats que eren propietats de petits nobles i les seues finques treballades per arrendataris masovers generalment en règim emfitèutic. També existien masets per a sojornar els propietaris de les terres. En tots els aspectes els habitants de les masies depenien de la jurisdicció i administració del poble.

Pel que fa a les comunicacions, ja des de molt antic Sorita havia sigut un encreuament de camins bastant important dins les rutes dels Ports: a grans trets, un camí venia des de la zona de la desembocadura de l'Ebre (Amposta, Tortosa, Santa Bàrbara, etc.) per la Cènia i Rossell i pujant per la Tinaança de Benifassà fins a Herbers, s'arribava a la Pobleta o Torredarques i per Sant Marc es feia cap a Sorita per l'Arrabal; aquest va ser també el principal camí d'emigració cap a Catalunya, en temps en què encara no hi havien carreteres, amb la intenció d'arribar al ferrocarril per Ulldecona o al barco de Vinaròs. Formant el carrer de dalt, pel costat del castell, este camí eixia pel Portalet i travessant amb palanques (grans troncs) el riu, si anava molt ample, hom podia arribar, passant per la Balma, als diferents pobles col·lidants: Aiguaviva, el Mas de les Mates, les Parres, Castellot per dirigir-se a Alcorissa i d'ací a Terol o Saragossa. L'altre camí que conflueix amb aquest dins del poble, era el que venia del Forcall, Xiva i Morella; generalment vorejava el curs del riu Bergantes i va ser per aquest camí que entrà el rei a conquerir València. L'any 1927 s'acabava l'actual traçat de la carretera de Morella a Alcorissa i el pont sobre el Bergantes, aquesta via transcorre per uns bellíssims paratges naturals sempre pel costat del riu que a l'estiu atrau molt els banyistes i els amants de l'acampada lliure; també hi ha diferents pistes o camins forestals que permeten arribar als masos i partides del terme, però com que són de terra és millor anar a peu i amb algú que coneix el peany.

El relleu és molt escabros i difícil de transitar: els antics camins són desapareguts per la malea, el bestiar i les pluges, i mai més arranjats com antes que es feien jornals de vila per a poder-los transitar, altres han quedat tallats per les mateixes pistes forestals. Malgrat aquesta dificultat, l'amant de la natura pot en-

MONOGRÀFIC



cara gaudir d'uns espais verds que caldrí respectar i conservar en bé de tots. Barrancs com el de Pardos o Malaentrà sorprenen per les seues impressionants parets de roca viva, igual com el barranc de les Covetes que deixen veure el seu llit de pedra.

Sorita és situada dins d'una foia vorejada de muntanyes i travessada de barrancs i barranquissos on qualsevol es pot perdre amb molta facilitat. Al nord del terme s'alça el Monegrell, el **monte negrello** de la carta-poble de Morella, on el pi negral hi és ben present; abans d'arribar al terme d'Aiguaviva, o al carvi de província, o de comunitat autònoma hom pot admirar la serra dels Cabessos (893 m.), amb un penyal visible a peu de carretera: la roca de l'Alicant. Seguint el camí dels Pins Alts, també anomenats pels aragonesos «los Buenos Mozos de la Balma» en direcció cap a Les Parres es troba la serra dels Mollons (862 m.) que com el mot indique fan de partició entre València i l'Aragó; cap a l'est observem la serra de Sant Marc (1003 m.), amb una ermita dedicada al sant, on es feia la romeria a la primavera, el 25 d'abril de cada any, era vot de poble i té un origen medieval; la romeria ja no es fa quasi des dels anys seixanta, anys de les últimes emigracions, sobretot perquè hi ha dues hores de molt mal camí; finalment cal destacar com a caprici de tot el seu relleu la muntanya de la Tossa on es troba l'ermita de la Mare de Déu de la Balma. Este nom ve de les nombroses coves que hi ha al bell mig de les muntanyes i que servien per a tancar el bestiar durant la nit o en el mal temps. De totes maneres és difícil conèixer els orígens d'aquest lloc: se'n diu que era un lloc d'eremites, però també es coneix com un lloc d'exorcismes i d'expulsió dels mals esperits, per la qual cosa és molt difícil saber quin paper hi jugaven en l'antiguitat les forces del bé i del mal; qualsevol cas, el lloc té sentit amb la veneració a la dona i la fecunditat amb tots els problemes relacionats amb aquest dos conceptes. La festa dedicada a la Verge es continue celebrant els dies 7 i 8 de setembre amb marcades diferències respecte a anys anteriors.

Pel que fa a les aigües cal assenyalar el riu Bergantes, nom que prové de la denominació tribal que en l'antiguitat tenien aquestes contrades i els seus habitants: brigants o veribraços. El riu pren amplitud al passar dins del terme de Sorita i forme meandres pel poc desnivell que recorre, en canvi a l'entrar als boscos del Vilar fins arribar al Xorrador s'estreteix i baixa amb violència. A prop de les seves vores es cultivaven bones hortes



Sorita: Vista del poble des d'Hervant i la mola de Palanques. (Foto: M. Beser)

i diverses fàbriques de paper i de teixits prosperaren des del segle XVIII, amb el greu inconvenient que quan baixava ple a la tardor o a la primavera ho inundava tot i els arrendataris patien de veres; per això i per les dificultats dels transports, aquestes indústries van acabar desapareixent a principis d'aquest segle. Fins no fa gaires anys, molts soritans anaven a pescar al riu amb albaetes i mànigues barbs, madrilles, anguiles i crancs.

Els barrancs que aflueixen al riu eren també vorejats de conreus allà on era possible i es treien bones hortalisses, patates i panís perquè la majoria de la producció agrícola era de secà; cereals, vinya, olivera i fruiters. El primer barranc que trobem a la dreta abans d'arribar al poble és el de la Beana, aquest era el que tenie més hortes i més masos al seu voltant, perquè és vorejat pel camí que deixa el cementiri a la dreta i passe pel mas de la Beana, amb una torre de vigia, arribe al mas de sant Antoni que té ermita dedicada al sant i, finalment, abans d'eixir del terme es troba el mas de Capdebarranc, una de les cases bones del poble ja que tenien una bona horta i un maset a les vegues; dins del terme de Morella el barranc naix prop del mas de les Beates. A l'altre costat de poble es troba el barranc de la Font del Pont, no és molt llarg, però regue bones hortes i tant la font com el pont són bonics de veure; el pont és d'un arc apuntat, construït amb maons de notable antiguitat. Seguint per la dreta del riu i abans d'arribar a les Fonts Calents desemboca el barranc de Pardos que porta les aigües del barranc de les Covetes i del de Sant Marc, fa frontera amb Torredarques i naix a la Pobleta; bon tros del seu recorregut és camí obligat que va de Sorita a

Torredarques. Per la part esquerra també hi trobem barrancs molt erosius que transporten gran quantitat de còdols en èpoques de pluges. El primer, sortint de Sorita, és el barranc del Rossell que pren les aigües del barranc del mas de Fuster i en direcció oest passa pels masos de Marçà, Silvestre i Agustí avui ja molt caiguts, s'endinsa per Malaentrà i naix davall de Rocatalà; el nom de Rossell li ve per passar arran del Mas del Ros, d'on es coneixie una contalla que s'explicava d'una xica que volent marxar de casa amb un jornalier va ser convertida en serp; d'ençà d'aquest fet a Sorita quan algú està als núbols o a la lluna se li diu: «sembles l'encant del mas del Ros». Més amunt i al costat de la capelleta del Barranquet baixa el barranc de la Mare de Déu que rodeja la Tossa; naix a la rota de Ximet, coneguda pels aragonesos com el «Masico del Jabonero» perquè un antic comprador d'estes terres comunals s'havia dedicat a la fabricació de sabó; prop de la roca de les lletres se li ajunte el barranc de les Coves Llongues i passe a la vora de la venta de Ceprian fins arribar al Bergantes. Passada la Balma i seguint la carretera actual, es travessa un altre barranc anomenat del mas de Planenc perquè passe pel costat d'este mas que té una font molt bona i una cova amb estalactites bastant deteriorada.

2.- LA FAUNA

La fauna que es pot observar dins del terme és variada. A part dels animals domèstics que es produeixen intensivament i extensiva, la fauna autòctona ha sofert un seguit de canvis d'ençà que el treball agrari s'ha vist reduït; no fa molts anys es parlava de llops, senglars, raboses, esquirois, mosteles, teixons,

talps, mussols, cuquets, todons, barbs, crancs de riu, etc. Avui, solament sentim parlar de perdius, conills, llebres, coloms, cabra ibèrica i poca cosa més. És cert que abans l'home vivie molt més en contacte amb la natura i la coneixie més: quants agricultors procuraven tenir un «sapo» als seus horts per a què els netejare de limacs i caragols! No eren poc temibles les garses? No feia molts anys es podien veure serps de riu i grans llargandaixos verds que han quedat erradicats després de les últimes sequeres i de l'aparició de la tèrmica. Malgrat tot, els més resistents com els reclaus i els escurçons no han deixat de progressar pels pinars.

3.- LA VEGETACIÓ

De manera semblant es podrie parlar de la vegetació, uns canvis molt decisius s'han produït en aquests darrers trenta anys: d'una societat que es mantenie gràcies a l'agricultura, se n'ha passat a una utilització, diguem-ne, testimonial. Res sembla que pot fer millorar els nostres camps que no siguen farratges i grans pels animals de les granges. De totes aquelles varietats de pomes, peres, prunes de secà se n'han perdut gairebé les flavors. Encara es subsisteix gràcies a la terra, però sense poder fer mai grans pronòstics de cara al futur. Però, en canvi, què bo que és el menjar fresc, acabat de collir i regat amb bones aigües! Als erms, als pinars i prop dels barrancs es poden trobar abastament moltes plantes aromàtiques i medicinals, de les quals les més conegudes són el timó, el romer, l'espígol, la sadurija, la sàlvia, el poliol i el té de roca, i totes elles tenen bons adeptes. Quan arribe la tardor és el temps dels pebrassos; abans es collien i es posaven a secar en un canyís i una vegada secs eren penjats i així es mantenie; els més apreciats eren els

bateons (llenegues negres), i seguïen els rovellons, rossinyols, peus de rata, girgoles de rosada, pits de gallina, pebrassos, pinatells i crueldes roges i pordes entre molts altres, que es trobaven al pinar i al carrascal. Més endavant, els catalans introduïren el negoci de la trufa que va donant bastants guanys segons l'anyada. Malgrat els atemptats que es van fent a la vegetació des de molts punts, sempre hem pensat que aquesta riquesa natural haurie de ser més respectada i conservada com un bé de propis i estranys.

4.- LES COMUNICACIONS

Pel que fa a les comunicacions hi ha la carretera construïda l'any 1927 que constantment ha de ser remodelada degut al fred, les gelades i al notable trànsit que hi concorre; va de Morella a Alcorissa i és un ramal que uneix la carretera nacional de Vinaròs a Vitoria i la de Tarragona a Madrid. Sorita té encara un servei d'òmnibus que la uneix amb Morella els dilluns i els divendres i connecte amb els serveis de la línia de Castelló/Vinaròs a Morella i Alcanyís. Com ja s'ha esmentat hi ha diverses pistes forestals per les quals cal circular amb molta precaució.

5.- ELS SERVEIS

En l'actualitat hi ha dues botigues de queviures i, a més a més, hi ha venda ambulat de pa quasi tots els dies de la setmana; de peix, un dia a la setmana; i de roba i calçat, de tant en tant. No hi ha carnisseria, ni cap tipus de servei bancari. La gent s'ha de desplaçar a Morella o al Forcall per a qualsevol diligència burocràtica.

L'ajuntament està atès per un secretari administratiu que despatxe a l'oficina dos dies per setmana.

L'avanç més important que ha tingut la població rau en els aspectes sanitaris i d'educació.

Respecte a l'atenció sanitària, Sorita compartix una plaça de metge amb Palanques, cosa que ja es venie fent d'anys enrere, però hem passat a tenir també una plaça d'ATS i a gaudir d'un consultori nou amb tot l'equipament necessari. Cada mig any pugen les ginecòlogues de l'ambulatori de Vinaròs i fan les revisions pertinents, exploracions per a la prevenció del càncer de mama, etc...

Al dispensari hi ha una farmaciola amb els medicaments bàsics.

Quant al servei d'hostaleria, és un poble mancat de places. Només hi ha un bar on no fan menjars i està a punt de tancar-se i una casa d'hostes de 25 places. S'està construint un bar-restaurant que vindrà a millorar aquesta situació.

Un altre lloc per quedar-s'hi és la Balma, però només funcione a ple rendiment el restaurant, ja que les habitacions no reuneixen totes les condicions i molt poca gent es decideix a fer-les servir.

En el camp dels esports, tenim un frontó i al voltant d'ell s'està construint una zona verda per a l'esplai de la gent menuda i gran.

6.- L'EDUCACIÓ

Hem passat de tenir l'escola tancada oficialment -encara que hi ha hagut professor tots els cursos, al ser una aula habilitada de Morella- a tornar a reobrir les aules i ser escola independent. Es tracte d'una escola unitària que el curs 93-94 té 8 alumnes: 1 de preescolar, un de primer, 2 de segon, 1 de quart i de quint i 2 de setè.

De moment, no hi ha biblioteca municipal i passe el Bibliobús de la Diputació una vegada cada quinze dies.

7.- ELS HOMES

De l'antiguitat sabem que hi ha hagut moltes restes neolítiques, ibèriques i romanes, però s'han anat perdent; tampoc s'han fet mai estudis arqueològics acurats sobre el terreny, llevat d'uns enterraments en urnes trobats en un camp a prop del riu i que es conserven al Museu Arqueològic de Barcelona. Es pot afirmar que l'actual cova de la Balma debie estar ja habitada en la pre-història perquè: 1) constitueix un lloc de refugi ideal per evitar animals feréstecs o possibles enemics, i sobretot estratègic per la panoràmica que domina, 2) proximitat



Sorita: El poble des de la Balma i el Bergantes



Sorita: Festes de la Balma. La processó pujant a la Creu Coberta, al fons el poble i la serra de Morella. (Foto: M. Beser) 1992

de l'aigua, ja que la roca conserve encara algunes fonts, i proximitat al riu, 3) l'orientació vers al sud significa que es podie tenir sol durant una bona part del dia, i 4) la importància espiritual que té la Balma segurament era ja reconeguda com un lloc de culte possiblement amb pintures rupestres mediterrànies desaparegudes o destruïdes.

Tampoc disposem de dades concretes de la colonització romana i de l'adveniment del cristianisme, tot i que cal suposar que les dues coses vindrien molt conjuntament. El fet que Sorita estigui dins la diòcesi de Tortosa deixeu veure que tota aquesta zona (les comarques de Castelló i les del sud de Tarragona) tenien una administració comuna pel que fa a la justícia, la política i la religió.

L'adveniment dels àrabs es deixà notar a tota la comarca: a Sorita mateix, existie a la part alta del poble, al primer i principal camí i carrer del poble un forn anomenat dels moros i possiblement una mesquita musulmana més encimbellada que l'església cristiana que ere més petita que l'actual. Cal pensar que el nombre de cases i d'habitants serie molt més reduït en eixos temps. De la mateixa manera, molts sistemes de rec, algunes noves espècies de plantes i noves aportacions a l'agricultura varen ser introduïdes per aquests musulmans. El doctor Manel Grau i Montserrat, important historiador portenc i reconegut arabista, fou qui primer aportà la idea que a la comarca, la dominació musulmana va estar marcada per la llibertat, la unitat i la tolerància religiosa; potser la millor època que ha viscut la comarca dels Ports al llarg de la seva història en el terreny polític. Alguna cosa d'això deuria haver-hi, quan el rei en Jaume volie

conquerir per a ell aquest país; d'altra banda els cristians vells, ressentits, vexats per haver d'honorar l'estranger, acceptaren de bon grat l'entrada primer d'en Blai d'Alagó i del rei en Jaume després; de fet aquest, cada vegada tenie més a les seues mans l'hegemonia de la Mediterrània, però establí un règim feudal molt rigorós que va fer que Sorita passés a ser una Aldea de Morella. El rei no féu res més que afavorir l'economia i la noblesa, però done un règim polític bastant independent a nivell general. A nivell particular, els nobles aniran acumulant més i més a costa dels llauradors i jornalers de les Aldees.

L'any 1232 passa pel riu el rei davant de Sorita i conquereix Morella que estave en poder d'en Blai d'Alagó, aquest té com a principal interès dominar i repoblar el terreny amb cavallers addictes a ell; el rei no fa res davant de tot això i únicament done dret a mercat i afavoreix als ramaders amb la intenció de protegir la burgesia autòctona i la noblesa: per això el reberen tan bé. Els nobles que posà en Blai es ressentiren i feren la vida impossible als ciutadans i llauradors de les Aldees; però tret de Sorita, Herbers, Hortells, Villores, Catí, Todoella i la Tinanxa tota la resta passà a ser de domini reial. El 1233 en Blai otorgue la baronia de Sorita a n'Andreu Peralta amb domini senyorial incloent-hi el dret sobre els molins i els forns. L'any 1242 el rei confirme aquestes donacions al matrimoni Peralta i el 1280 el mateix Peralta otorgue Escriptura de Població assegurant les terres a aquells que ja les posseïen i als que n'havie donat. A partir d'aquí les coses no anaren bé: els soritans intentaren comprar els drets jurídics per a tenir Justícia propi a canvi de 140 sous

anuals i de 400 sous el 1291, però un nét dels Peralta ven tots els drets a la família aragonesa dels Heredia l'any 1360 sense comptar amb l'aportació dels soritans: els Heredia, set anys després els vénen als Jurats de Morella quan hi havie hagut el pacte de respectar i conservar hereditàriament els drets jurídics. Sorita és el cas d'un poble molt treballador que ha de participar en moltes despeses, i a damunt rep la justícia de l'exterior, en aquest cas d'una noblesa que no té altre interès que obtenir uns guanys a canvi de protecció, una protecció innecessària i fictícia, perquè quan un no té res no li cal estar protegit per ningú, simplement no és res davant del poder del senyor.

Per una altra banda, hi havie el dret dels forns i els molins fariners: tothom havie de pagar un tant als senyors per a moldre i fer pa, encara que es tingués molí propi a casa o a les masades; n'estaven exemptes de pagament el Vilar, Cap de Barranc, la Basseta, Cabessos, Foratxà i la Balma. Els Jurats de Morella vénen este dret a diferents persones fins que l'any 1787 en Francesc Sanjoan, cavaller infantó de Cincorres, deixeu com a representants seus els caps principals de les millors cases del poble: Josep Morelló ciutadà, Gabriel Puig, Baltasar Gil, Josep Jordà i Antoni Cardona. Aquests, davant les dificultats, i com que hi havien moltes queixes dels veïns i «sent molts els obligats a una cosa, els uns pels altres es faltave al seu compliment» decidiren otorgar aquest dret a l'ajuntament. Aquest va constituir un primer pas per crear un ambient tens dins la població que, com veiem, té els seus orígens en la dominació senyorial. De sempre s'ha conegut a Sorita com un poble de «perros i malavinguts», però això no és més que una d'aquelles intencions no desitjades que apareix quan es busca el bé per a la majoria sense comptar amb ningú.

Un altre element que ajudà a aquesta situació fou la separació de les Aldees. Després de la conquesta, els pobles de la comarca volgueren fugir de l'administració jurídica i fiscal que estave en mans del Batlle, Justícia i Jurats de la Vila de Morella. Els pobles no podien decidir per ells mateixos, solament havien de contribuir. La seguretat que ere el que havien de rebre a canvi, tampoc s'obtenie, car les dificultats del terreny i la nul·la coordinació amb les autoritats aragoneses feien que els bandidatges estaren a l'ordre del dia. En resum, les autoritats únicament comptaven per a cobrar impostos. Sorita ere de domini senyorial, no reial com les Aldees, però

havent-hi un front comú contra les autoritats de Morella intentà agrupar-se amb elles; i el mateix síndic de les Aldees ho prengué en consideració i hi hagué qui assegurà que el rei podie donar la separació a Sorita, car com a senyor universal tenie aquest poder, però el rei preferí no interferir en els drets senyorials perquè ja prou que s'havie posat en contra la noblesa morellana que controlave les terres de reialenc. A més, els Jurats de Morella al saber que Sorita havie demanat la separació els van amenaçar amb privar als veïns del dret d'entrar i pasturar als boscos comunals, per la qual cosa els Jurats de Sorita posaren guàrdies armats, dels quals dèsset van ser empresonats i portats al castell de Morella. Això ere l'any 1672. No obstant això, indirectament el que es volie aconseguir ere crear males remors, plets, disputes, controvèrsies per les dues bandes perquè això endarreririe la concessió de separació per part del rei Carles II. L'esmentada separació no l'assolí Sorita, però sí les altres nou Aldees que foren nomenades viles reials el 1691, la qual cosa s'aconseguí per necessitats econòmiques de la Corona, concretament per a fer front al setge de Barcelona durant la guerra dels Trenta Anys, que ere atacada pels francesos.

Una de les obres més antigues que parlen de Sorita i de la Balma és el llibre que publicà el batlle de Morella, en Gaspar de la Figuera, senyor de Seranyana i cavaller de l'ordre de Montesa, l'any 1658, intitolat *Miscelánea Sacra. Varios poemas* i dedicat al capità general de València. A la segona part del llibre hi ha una composició poètica anomenada *Epítome a la Historia de Nuestra Señora de la Balma* i una breu descripció històrica del poble. El fet en si denote la importància que en el temps tenie la Verge com a proveïdora de salut, de pau i de riquesa en contra dels principals mals de l'època: les males collites, les pestes i les adversitats metereològiques. En la petita història i descripció del moment fa referència a la pobresa de la població: pocs habitants, pobres edificis: la majoria cases humils i pallisses, poques collites i poca ramaderia. Per a ell Sorita és important solament perquè té el Santuari de la Balma. En qualsevol cas, és ben significatiu l'interés per la «cultura» que tenie la noblesa d'eixos temps.

Després de la guerra de Successió es suprimí el Consell d'Aragó, i tots els esforços per a tenir accés a la política municipal quedaren gairebé anul·lats per tornar a un centralisme més dur que privave dels furs i de les llibertats més

essencials. Malgrat tot, es pot considerar que el segle XVIII és una època d'eufòria econòmica a la comarca dels Ports. A Sorita concretament, la població es duplicà en aquest segle segons ens indica el botànic Cabanilles, la qual cosa significa que hi hagué un augment de la terra cultivable i la creació d'algunes indústries com el paper, la seda i la llana. Les ampliacions de terres es produïen trencant parcel·les de bosc, que generalment eren donades pel municipi a canvi de serveis o obres de beneficiència a favor de la població, aquestes terres trencades a Sorita s'anomenen rotes amb la particularitat que hom podie abeurar, herbar i passar com si fos comú; gràcies a elles molts podien sobreviure en temps difícils a canvi d'una quota d'arrendament mínima; de la mateixa manera, quan la població precisave diners per haver de contribuir comunalment es venien rotes. Amb la desamortització civil de 1845 les rotes es van vendre definitivament a uns compradors fixos, no sense passar per moltes dificultats i problemes entre agricultors i ramaders.

La formació del poble tal com avui el veiem es produeix, doncs, en el segle XVIII. A les vegues, l'ajuntament distribuí un joncar en petites parcel·les perquè tothom puguere tenir un tros d'horta: són els horts de la teuleria. A nivell agrari sempre hi hagué produccions familiars de formatge, mel, vi, quallada, etc. i els productes agraris excedents sempre tingueren bona eixida. Pel que fa a la indústria també hi havie produccions familiars; així, cal parlar de la seda, de la



Sorita: Escut de Sorita representant dos torres amb ensenyes reials empenyades per dos lleons, símbols de la unió dels dos regnes de València i Aragó. (Foto: M. Beser)

llana, del sabó, de fusteries i serreries, de ferrers, d'albarders i bataners que donaren nom a moltes cases i que serviren per a millorar la situació de molts que propiciaren noves formes de procurar una bona qualitat de vida i que després formarien part del partit liberal, simpatitzants d'un govern parlamentari i no absolutista, per la qual cosa també tingueren molts problemes amb els rics propietaris ancestrals.

A nivell industrial sabem que la fàbrica vella, un edifici de sòlida construcció situada a les vores del Bergantes, dins la finca del Vilar, ere un molí paperer que s'arrendave l'any 1798 i que els arrendataris n'estaven farts de les riuades que malmetien gran part de la producció. L'edifici té a la planta baixa la capella i la vivenda dels amos i encara es conserven les tines per fer la pasta de paper i els penjadors per assecar-lo. Les famílies de treballadors tenien lloc per a residir-hi en el mateix edifici, degut, sobretot, a la llarga distància que estave del poble. En el segle XIX es reconvertí en fàbrica tèxtil estant sempre produïda l'energia per l'aigua del riu. L'any 1848 Pascual Madoz parla de molins fariners referint-se al molí del poble, el del Vilar i el del Xorrador; batans on es tractaven i curtien les pells; una fàbrica de paper que molt bé podrie ser la del Xorrador a prop del mas de Papelé, i una fàbrica de draps bastos i mantes. Posteriorment, cap a l'últim quart de segle XIX, moment en què Sorita té la màxima població (1.393 habitants l'any 1877) hi ha una certa eufòria industrial localitzada gairebé sempre a les vores del riu: una teuleria, una fàbrica de ciment, diversos forns de calç, una fàbrica de pèls de serra i telers de llana dins la població. Els principals inconvenients per a la indústria foren aquests: 1) les dificultats de les comunicacions: abans que es fes l'actual carretera l'any 1927, calie transportar la matèria prima, la maquinària i el producte elaborat per camins molt difícils i pel riu, la qual cosa encarie molt el producte, i 2) les riuades del Bergantes malmetien la maquinària i la producció, la qual cosa produïe moltes despeses als arrendataris. A nivell tècnic i de producció tenien moltes relacions amb fabricants catalans, concretament de Terrassa, ciutat on anaren a parar molts soritans quan les fàbriques hagueren de tancar.

Pel que fa al carlisme, la població es mantenie dividida en dos bàndols. Els carlins eren els grans terratinents que posseïen moltes propietats i que es veïen perjudicats per les desamortitzacions, i els clergues; d'altra banda, hi havie els sipaios, és a dir burgesos vinguts a més

que pretenien agafar el poder polític sense gaudir de recursos suficients per a conservar les seves propietats i amb poc interès de pagar impostos a l'estat. Hi hagueren plets per obtenir la propietat definitiva de les rotes i plets que posaven els carlins als alcaldes liberals per apropiacions de béns públics, i entremig hi havia secretaris espavilats que decantaven el vot cap a la banda que més els convenia. En realitat, Sorita, com a lloc de pas, no es decantà ni per un costat, ni per l'altre, els capitosos carlins s'hi passejaven sense dificultats: Cabrera, el «groc» del Forcall, i altres tenien amistats dins de la població, però cal dir que no tots eren carlins.

A principis del segle XX s'observa després d'una poca eufòria econòmica provocada per l'entrada de la fil·loxera a Catalunya i la guerra del 14 una fugida progressiva de soritans cap a altres indrets: sobretot cap a Catalunya i també cap a l'estranger. Va ser també en aquests anys en què es van redimir les últimes servituds: les rotes i les terres de la Mare de Déu de Gràcia. Res a fer: davant la seguretat de la indústria o dels jornals fixos de les obres públiques i les comoditats o al·licients de les ciutats no hi ha cap més solució que vendre o malvendre-s'ho tot i marxar sense cap possibilitat de tornar-hi més. Per a molts, emigrar era un camí sense retorn molt costós de dur a terme, però molts, esforçats en el seu treball van saber reeixir a diferents nivells dins de l'economia catalana.

Durant la guerra civil de 1936 la població quedà oberta i els habitants s'intentaven refugiar pel «monte» en les diferents cases o masades que tenien per aixoplugar-se o per passar alguns dies en època de faena. Molts anaren a lluitar al Front i no en tornaren i altres perderen la vida amb les bombes que es deixaven pels camins i com a conseqüència de la guerra. L'arxiu municipal i eclesiàstic foren cremats a la plaça. L'església es convertí en garatge i magatzem. La Balma en Hospital de Sang pels refugiats. Els capellans hagueren d'amagar-se al maset de Bono per fugir de la repressàlia perquè les diferències existents entre els dos bàndols estaven molt radicalitzades. En definitiva, la guerra simbolitzava el pas cruent i definitiu entre aquells que volien conservar les coses tal com estaven o bé ser conscients dels canvis que s'havien anat produint: és a dir liquidar l'antic sistema de producció agrària per un altre totalment diferent, el sistema de producció industrial. Davant d'això l'única solució per a molts treballadors industrials que compagina-



Sorita: El castell amb les seues torres. El dipòsit de l'aigua construït el 1956.
(Foto: M. Beser)

ven la seua faena amb el treball agrícola o el treball temporer va ser emigrar cap a altres indrets, sobretot cap a Barcelona i la seva àrea d'influència, sobretot Terrassa i Sabadell. Altres, i per diferents motius, arribaren a fins a Mèxic i l'Argentina.

8.- DEMOGRAFIA

Sorita és, actualment, un poble en regressió. La pèrdua de població no és un fenomen recent, sinó que es veu arrossegant des de principis de segle i ja fa uns anys que s'ha estabilitzat. El fenomen que s'observa ara és la tornada de gent que se'n va anar i ara es jubileu.

Taula de població	
ANY	HABITANTS
1920	1.087
1950	615
1970	268
1975	195
1993	158

9.- FESTES

Les festes que encara es poden veure i gaudir avui són principalment les festes del setembre dedicades a la Mare de Déu de la Balma que són els dies 7 i 8 de setembre amb bous, balls i fira a la Balma destacant sobretot la processó de l'Entrada la nit del dia 7, la processó amb cotxes a la Balma, la lluita de l'àngel i el dimoni i la missa del dia 8 al matí. Cal dir que tenen molta anomenada les dances de les gitanetes i els dansants (que acompanyen la Mare de Déu de la Balma), la de les llauradores (Sant Antoni) i la dels negrets (Sant Roc). El dia 9 hi ha la matança del bou i la missa de la Mare de Déu de Gràcia. Es tracta en realitat d'una festivitat medieval que

antigament es caracteritzava per la celebració d'exorcismes durant tot el dia anterior a la festa que eren dutes a terme per les anomenades caspolines que aglutinaven un bon nombre de curiosos i pelegrins amb l'objectiu d'expulsar el dimoni, que suposadament posseïen els malignes, que eren persones amb deficiències psíquiques que havien estat arraconades dins la llar familiar i, per tant, inconseqüents davant el tumult de gent que cridava, cantava els goigs i tiraven monedes dins la reixa. Segurament es tractava de portar alguns instants reprimits fins a certs límits, que s'identificaven com a esperits malignes que sortien del cos per una franca lluita entre el bé i el mal. Malgrat tot, l'element més important era la representació en si, perquè mai es digué si aquests individus obtingueren la total reinserció en la societat o la solució als seus problemes.

Cal citar també que la Balma era molt coneguda pels pobles de l'Aragó, del sud de Catalunya i de la plana castellonenca perquè passava l'ermità a captar amb una petita imatge de la Verge i eren molts els d'aquestes terres que venien a aquesta festa. Igualment hi havien romeries que venien dels diferents pobles, demanant sempre permís a l'ajuntament, ja que després de la desamortització l'ermita era propietat del poble i de l'església. Venien de Castellot, Aiguaviva, Les Parres, Xiva, Villors i Hortells entre molts altres pobles, però destacaven per la seua devoció els pelegrins d'Olocau.

Entre moltes generacions s'ha anat construint la Balma: els mateixos edificis que s'hi han anat afegint a partir de l'arquet com són la cuina, casa dels ermitans, l'hostatgeria i la sala de les dances tenen el caire de no ser totes del mateix estil ni de la mateixa època. Donarem



Sorita: La Balma i la Creu Coberta des del Colomer. (Foto: M. Beser)

dates d'algunes de les millores realitzades en aquest santuari:

Segle XIII: construcció de l'ermita actual.

1594: es fabrica i col·loca la reixa gòtica que tanca el retaule de la verge.

1628: es fan la font i els bancs de la calçada d'entrada.

1667: construcció de la façana i campanar de l'ermita.

1686: es construeix la Creu Coberta, substituint una altra creu anterior.

1787: es fa un nou retaule que substitueix el que es va cremar.

1843: es construeix la calçada des de la Creu Coberta fins a la font.

1925: realització de la calçada que va des de la nova carretera fins a la Creu Coberta sobre l'antic camí real.

1959: arriba l'electricitat a la Balma.

1960: realització del retaule actual.

1971: s'instala el telèfon públic.

En l'actualitat la Balma ofereix un servei de restaurant durant tot l'any i la possibilitat d'admirar una extraordinària panoràmica, a part de veure com ere, amb molta aproximació, una ermita medieval en l'habitaclé dels primers homes de la història.

L'altra festa més coneguda és la festa de Sant Antoni que es duu a terme el primer cap de setmana després del dia 17 de gener. Es fa la barraca, que és d'una alçada espectacular, es represente la vida del sant i corre la diableria. Molts dels costums que es feien abans, ara s'abandonen per poca població infantil i juvenil, però cal dir que aquesta festa ere una de les més importants i celebrades de tota la comarca.

10.- LLOCS D'INTERÉS

Pel que fa a possibles excursions o eixides des de la Balma o des de Sorita n'indicarem algunes tot recordant que els camins antics són gairebé en la seua totalitat intransitables pels coscolls,

bardisses i nula conservació, i que és millor no eixir de les pistes o camins forestals; en segon lloc, que per algunes pistes no es pot anar amb cotxe utilitari perquè els barrancs deixen intransitables les pistes; a més cal prendre totes les altres precaucions que ha de tenir present tot bon excursionista: «sombbrero» a l'estiu, aigua, bon calçat, un vas, gracioses de paperet, un bastó, un tros de pa i un bon tall de magre.

Sorita-La Balma: (1 hora) Es pot fer per carretera o pel camí vell amb dificultats. S'ix del Portalet, la nevera, la costa dels horts, es travessa el Bergantes, el Rossell i després es deixa la carretera fins arribar a la capelleta del barranquet, es passe el barranc de la Marededéu i es comença la pujada a la Tossa pel costat de la fàbrica de ciment, la Creu Coberta i La Balma.

Sorita-Sant Marc: (2 hores i mal camí) Ara cal seguir la pista que va a La Pobleta i quan s'acabe la pista al barranc de les Covetes es segueix el trencafocs i es puge per l'escaleta de roca fins que s'arribe a dalt de l'ermita. El paissatge val la pena, es pot tornar per darrere agafant un tros el barranc de Pardos, Maset de Baix, Collet de la Salve i Sorita.

Sorita-Sant Antoni: (2 hores i bon camí) Seguint pel camí que passe pel costat del cementeri, anomenat camí de la Beana o de les Beates arribem al mas de la Beana que té una torre de defensa i a l'altra banda del barranc una font molt bona. Més avant arribem al Mas del Vale, sempre al costat del barranc i poc més amunt el mas de Sant Antoni amb la seua ermita. Seguint camí arribariem al mas de Capdebarranc, les Beates i Torre Miró. Este ere el camí dels emigrants temporers que anaven a Catalunya a treballar pel camí de la Tinença, La Cènia, Santa Bàrbara i Amposta.

Sorita-Fonts Calents-El Vilar: (2 hores i camí no conservat) S'ix del poble per la costa dels horts i s'agarre el camí de la Teuleria, pujant pel romeral i arribant al collet de la Salve, perquè es passe davant de la Balma i no se torne a vore més. Seguint el camí abant se passe pel Maset de Baix i aviat es trobe el barranc de Pardos que cal seguir fins la desembocadura al Bergantes, es va seguint pel riu per la vora dreta amb trossos de camí tallats a la pedra, poc més avall es troben les Fonts Calents anomenades així perquè conserven durant tot l'any la mateixa temperatura: a l'estiu són fredes i a l'hivern calentes. Seguint per la carretera, passat el barranc de Planenc podem veure la fàbrica vella que havie sigut molí paperer; seguint carretera avant trobarem el mas del Vilar i la seua fàbrica de teixits, més avant hi ha una zona neta amb pic-nic on es pot fer acampada lliure i molts aprofiten per banyar-se.

La Balma-Pins Alts: (1 hora i mitja) Des de la Balma és la sortida millor i més factible pel que dèiem de la dificultat dels antics camins que es van perdent. Se surt de La Balma o de la Creu Coberta i d'ací s'emprén l'antic camí real que es dirige cap a Aiguaviva i el Mas de les Mates. El camí segueix ben bé el curs del barranc de la Marededéu i a vegades per llocs molt empinats; després de deixar de vore una bella imatge del poble es trobe la venta de Ceprian i a prop d'aquí la roca de les lletres, unes lletres que hom creu de poca importància o fetes per algun pastor en els seus moments d'oci. Es travesse el barranc fins arribar a la divisió de camins i seguint sempre el de la dreta arribarem aviat a veure tres pins enormes que creixen des de baix del barranc i que s'anomenen Pins Alts i els aragonesos els han batejat amb el nom de «los Buenos Mozos de la Balma».

II.- GASTRONOMIA

Per parlar molt breument de la gastronomia, un dels plaers més essencials de la comarca dels Ports, esmentarem només quatre productes que posarem en relació a les quatre estacions de l'any respectivament. Amb això no volem dir que siguen els únics, però creiem que hi havie hagut relació entre el temps i el menjar. Exposarem alguns plats casolans i algunes postres típiques no solament del poble sinó, com ja sabeu, de tota la comarca, seran aquests:

1) Les pataques a la llanda no tenen més secret que un cop pelades les pataques i tallades en rodanxes, es posa en una llanda en poc oli unes xulles de corder, botifarra tendra o salsitxes i al damunt les pataques com si fossen un

llibre la mitat d'una tapant la mitat de l'altra, per condimentar es posen trossets d'all tallats, algunes fulles de llozer, julivert, pebre roig i sal. Al posar-ho al forn s'ha de ficar un got d'aigua i afegir-ne quan s'eixugue, perquè el plat ha de quedar sucós.

L'antiga rosca de Pasqua que els padrins feien als fillols consistie en una rosca de carn, la pasta era similar a la d'un còc, però als quatre cantons de la rosca hi havien costelles o llom del frito del gorrino, o botifarres, xoriç o llançonisses, totes elles tapades. Qui no tenie tall hi posava algun ou dur. La rosca era el motiu per a trobar-se i anar a berenar amb els amics al riu, i els més joves per anar-hi a dinar.

2) De tots els arrossos haguts i per haver el d'ací, el millor, és el de conill i, si es pot, el de llebre. El sofregit com sempre amb tomata, all i ceba i com que els pèsols abans eren escassos es feien generalment amb pebrot, bajoques tendres o inclús carxofes, però amb poques galindaines més: de fet l'important ere el conill.

Què direm de les ancestrals coquetes, avui anomenades «pastissets»? Si els còcs redons representaven el sol, les coquetes eren símbol de la dona i de la lluna. Eren típiques en les festes de la MaredeDéu i mereixien l'habilitat de la dona per a fer el cordonet. Fetes amb el típic panoli, a les festes del setembre se'n feien a milers per a repartir-les entre els col·laboradors de la festa. Només un petit detall: la confitura ere de carbasses normals que ja havien granat i tenie el color fosc per la mel amb què es feie. Segons categoria, darrere de les coquetes venien els mantecats fets amb sagí, les «almendrades» fetes amb la clara de l'ou ben batuda, sucre i les ametles tallades, i els mostatxons, apareguts als melindros que és menjar per a malalts i figasses que mai troben res bo.

3) Un dels menjars més ancestrals a les nostres terres i avui gairebé desaparegut eren les farinetes. Abans de l'arribada de la patata d'Amèrica el fonament de la nostra alimentació eren la farina, els naps i el vi. Les farinetes no eren res més que el que havia s'anomena «crema» imitant als francesos, però eren fetes de blat, cigrons, panís, guixes ben mòltes que una vegada bollides i acompanyades d'unes torrades de pa fregit eren la principal font d'alimentació per esmorzar, dinar, berenar i sopar, quan ja no quedave res o poca cosa més per menjar. No és un plat molt exquisit, però mereix un reconeixement històric.



*Sorita: Porta d'entrada al castell que condueix al pati d'armes.
(Foto: M. Beser)*

De la gran varietat de còcs que hi ha per tota la comarca quedarien desplaçades i fora de lloc totes les pitzes italianes. El còc es pot dir que gairebé ha desaparegut se'n troben molt pocs com els que es feien abans. Semble que la pasta amb què es fa haurie de portar sagí i la forma original venie a ser allargada i de forma rectangular amb els extrems arrodonits; dins les varietats més conegudes hi havie les següents: amb ceba, amb sardines salades (arengades), amb tomata i pebrot, amb carn (con la rosca), amb sucre, amb mançana, amb anous, amb ametles, amb pinyons i si no hi havie res per posar, simplement amb oli. El còc de mida ere una altra cosa: ere un postre excel·lent amb semblances amb el pa de pessic. La recepta del còc de mida que es fa a Sorita, és aquesta: es barreja en un gibrell 6 ous, 1/2 quilo de sucre, 1/2 quilo de farina, un vas de llei,

una tassetta d'oli i dues gracioses de paperet, tot ben remenat que no es facen gramulls i es col·loque en una llanda coberta amb paper perquè no s'engaxe. Poseu-ho al forn mitjà i vigileu que no se us creme, afegiu-hi una mica de sucre damunt una vegada cuit i ja teniu el còc sorità.

4) Un dels menjars més coneguts ere el recapte o l'olla que solie ser únic plat perquè segons en quin temps a les cases ja no quedave res més que patataques i alguns vegetals. A partir d'aquí es bullien patataques, cigrons o bajoques seques, fulles de bleda o de col, naps, perquè tinguere substància es posave cansalada, botifarra o xoriç, ossos de pernil, orella o morro, algun braonet, una mica de pollastre o gallina, etc. no sempre ni en tot temps hi havie tanta abundància, però malament a la casa que no podien fer recapte...!

I ja per acabar, cal anomenar la fama que tenen les botifarres de ceba que es feien i es fan encara a moltes cases quan maten el gorrino. Cada casa tenie la seua fórmula i sabien com s'havie de fer, perquè ere cosa que passave de pares a fills. Els principals ingredients per a fer unes bones botifarres de ceba a l'estil del Bergantes són aquests: sopes de pa sec, sang no collada del porc, arròs bullit, ceba bullida i escorreguda, sagí tallat molt menut, sal i espècies: canyella sobretot, claus, pebre roig, pebre negre; però cal vigilar, ja que segons les espècies poden ser les botifarres dolces, salades, picants, etc. Cadascú se sabia la seua mesura, però, malgrat tot, calie sempre seguir el refrany: «qui guise dolç, guise per a molts, qui guise salat, guise per al gat». Una vegada fet el «mondongo» havent-ho mesclat tot, es pot fer una prova i vore com està; després sempre ve l'entretinguda faena de farcir, és a dir,



Sorita des de la Balma. Dibuix de Lluís Marçet, 1988

posar la farcidaura al budell, lligar-les i bullir-les. No cal dir que al final ixen unes botifarres boníssimes que curades al vent de Sorita encara són millors. Amb els menuts del porc es fan les llonganisses, aquestes poden portar pebre negre i són bones fregides, a la brasa o a l'olla. En els xoriços hi ha més cansalada i pebre vermell, i una vegada secs es poden menjar crus, o ambolla, o saltejats amb llegums.

RAMADERIA

Ovelles	1.600
Cabres	105
Vaques	35
Pollastres	90.000
Porcs d'engreix	1.300
Truges de cria	500

12.- BIBLIOGRAFIA BÀSICA

BESER i BAIL, M. (1982): *Les rotes de Sorita*. B.A.M.I.C., València.

BESER i BAIL, M. (1977): *Novena a la Virgen de la Balma*. Imp. Amela. Morella.

BESER i BAIL, M.: *Cruz Cubierta de la Balma*. III Centenario. B.A.M.I.C. València.

BESER i JORDA, M. (1988): *Estudi sociològic d'un poble de la comarca dels Ports de Morella: Sorita*. B.A.M.I.C. Morella.



Sorita: Fàbrica Vella. Antic molí paperer i fàbrica tèxtil fins l'actualitat, té capella i residència per a les famílies d'obrers que treballaven. (Foto: M. Beser)

BESER i JORDA, M. (1988): *El Carlisme a Sorita*. AU!, n. 8, Morella.

CARCELLER, A. (1991): *Menjar i viure a Morella*. Ed. Empúries. Barcelona.

EJARQUE, R. (1934): *Historia de Ntra. Sra. de la Balma*. Imp. Moderna. Tortosa.

EJARQUE, R. (1934): *Novena a Ntra. Sra. de la Balma*. Imp. Moderna. Tortosa.

G.E.P. (1990): *Guia Bibliogràfica de la Comarca dels Ports*. AU!, Morella, 1990.

FIGUERA, G. (1685): *Miscelánea Sacra*. Varios poemas. Ed. Juan Lorenzo Cabrera. València.

MATEU, J. (1760): *Compendio histórico de la villa de Zorita y de la*

aparición de Ntra. Sra. de la Balma en su término con su novena. Imp. Josef Tomás Lucas. València.

MIRALLES, J. (1987): *El Santuario de la Balma*. B.S.C.C., T. LXIII. Castelló.

OLUCHA MONTINS, F. (1983): *Nuevos datos para la historia de la Balma*. B.S.C.C., T. LIX. Castelló.

PUERTO MEZQUITA, G. (1955): *Danzantes, gitanillas y pastor de Zorita*. B.S.C.C. Castelló.

SANCHEZ GOZALBO, A. (1930): *El casament del dimoni de Zorita*. B.S.C.C., T. XI. Castelló.

SANCHEZ GOZALBO, A. (1931): *La llegenda de la Verge*. B.S.C.C., T. XII. Castelló.

LA GENERALITAT PROP DE VOSTÉ

9 0 0 5 3 9 3 9 3

Telèfon d'Informació Administrativa

**OFICINA D' INFORMACIÓ
INICIATIVES I
RECLAMACIONS**

US INFORMA TELEFÒNICAMENT
Sobre tota l'Administració de la Comunitat Valenciana, la seua estructura, funcions i procediments

■

**US INFORMA PERSONALMENT
I PER CORREU**
Les seues preguntes, suggeriments i reclamacions seran degudament rebudes, contestades, classificades i tramessas a l'òrgan competent

■

**US REGISTRA QUALSEVOL
DOCUMENT**
Adreçat a l'Administració Autònoma

**GENERALITAT VALENCIANA
PRESIDÈNCIA**

CASTELLÓ: Carrer Major, 78 Tf. 358222 Fax 358066

NOTÍCIAS COMARCA NOTÍCIAS

Sant Antoni 94

Un any més els Sant-antonis han passat per la comarca: foc i dimonis, la Vida del sant, l'olor i el gust del panoli, l'aiguardent, el tabal i la dolçaina, les processons, etc... Tota aquesta barreja d'actes, repetits any rera any amb il·lusió i esforç pels majors, han configurat els Sant-antonis de quasi tots els pobles dels Ports que, des de fa un quants anys han vist reviscolar-se una de les festes més ancestrals i esperades de tots.

Vilafranca

El grup de danses

El dia 31 d'octubre de l'any 93 la Rondalla i el Grup de Danses de Vilafranca oferiren un concert al teatre Mònaco de la ciutat d'Onda. Fins a la localitat de la Plana es desplaçaren deu parelles de ball i altres trenta components amb diferents instruments. La Rondalla cantà la Jota Vilafranquina i tres Pasos de Ball Pla (d'Ares i Vilafranca). A més del Grup de Vilafranca participaren en el concert el Grup Forcat de Castelló, el Centre Aragonés de les Alqueries i el Grup Local d'Onda.

Cursets i xarrades

En els últims mesos s'han dut a terme a Vilafranca diversos cursos de formació, que han tingut com a protagonistes les dones. Un ha estat dedicat a l'elaboració artesanal del formatge. Se n'estan fent uns altres d'informàtica, un de quatre-centes hores i un altre de cent cinquanta.

En una altre orde de coses, s'han realitzat cursos de fontaneria.

L'Ajuntament de Vilafranca ha firmat un conveni amb la Fabrica de Giner de Morella per tal de crear un banc de dades amb totes les persones i empreses de la comarca que estan buscant faena o gent

per a fer-la.

El passat mes de novembre es va fer una xarrada sobre medi-ambient a càrrec de la Conselleria.

Els alumnes de Formació Professional i els d'EGB van ser partípeps d'una xarrada sobre el tema **La crida de l'home i la terra**, impartida per Bruno Robicau, un francès dedicat a estudiar les formes de vida de la gent de quatre continents. La xarrada va ser molt interessant.

Energia eòlica

L'Institut Valencià de l'Energia, conjuntament amb l'Ajuntament de la població, van acordar fer un estudi del terreny per a la possible instal·lació de generadors elèctrics activats amb energia eòlica. El projecte compta amb el recolzament de tots els grups polítics representats a l'Ajuntament.

IV Cross

El diumenge 28 de novembre, tingué lloc la IV edició del cross **Ciutat de Vilafranca**. La participació, també dels atletes locals, fou el fet més destacable. La prova és també puntuable per als XII Jocs Esportius de la Comunitat Valenciana. Les proves es feren per categories: alevins, infantils, juvenils, junior i senior. Es repartiren premis a les classificacions individuals i per equips.

Uns dies després, l'Ajuntament organitzà una orquestra per a sufragar les despeses del cross.

L'Om del Llosar està malalt

L'Ajuntament de Vilafranca sol·licità a la Conselleria de Medi Ambient un estudi sobre la malaltia de l'arbre més emblemàtic per als vilafranquins. El servei de plagues de la Conselleria determinà en el seu estudi que la malaltia

que afecte aquest om no és la *grafiosi*, malaltia que ha matat molts oms a tota Europa. La curació dependrà de l'evolució primaveral de l'om.

Els altres oms del terme municipal també estan malalts i no es descarta la possibilitat que estiguen afectats de *grafiosi*.

Els tècnics de la Conselleria estudiaren també la causa de la pèrdua de fulles dels xipresos de la carretera que va a l'ermita del Llosar. Segons pareix, la causa de la defoliació és la falta de cura.

Campanya pro necessitats

Amb motiu de les festes de Nadal, els col·lectius de la parròquia de la localitat replegaren mantes, roba d'abric i menjar per als més necessitats.

Donació de sang

El 27 de desembre es desplaçà fins a Vilafranca la Unitat de Donacions de Sang del SERVASA. Les donacions, una volta més, es poden considerar d'autèntic èxit, ja que en van ser més de cent. Els donants es trobaren amb una nova norma, que les dones no poden donar sang més de quatre voltes a l'any. S'enregistraren set nous donants.

El nou abocador

La Conselleria de Medi Ambient i l'Ajuntament van determinar la nova ubicació de l'abocador controlat. El lloc és el mas de la Font del Corbó. El lloc anterior era el Mas del Vent però, després de fer uns estudis, es va veure que en aquest indret hi havia una important reserva botànica que es podria veure seriosament afectada per l'abocador que, per altra part, sempre ha portat polèmica.

Concerts de la UMV

El dia 18 de desembre es va fer el tradicional concert de Sant Cecília a càrrec de la Unió Musical Vilafranquina, que va interpretar obres de Rafael Tàlens, Leonard Berstein i altres destacats compositors.

El dia dels Reixos va tindre lloc, a la sala d'actes de la Casa Social, un concert per a trompa i tuba a càrrec de Rubén Prades i Ramon Andrés i una part interpretada per l'Aula de metalls de la UMV. L'assistència del públic va ser massiva i va plenar el local de gom a gom.



Ermita de la Mare de Déu del Llosar, Vilafranca. (Foto: Josep M^e Zapata)

Ajudes al Tercer Món

La comissió comarcal per al 0,7% va demanar als ajuntaments de la comarca que es destinaren part dels pressupostos locals a l'ajuda dels més necessitats. Les corporacions de Vilafranca i Morella destinaran al voltant de dues-cents mil pessetes. A més, aquesta comissió també ha demanat suport a les associacions de tot tipus perquè donen suport simbòlic a fi i efecte que aquestes ajudes arriben al Tercer Món.

Activitats nadalenques

El Moviment Junior portà a terme, aquests Nadals, diverses activitats: replegada d'aliments i roba per als necessitats, organització de la cavalcada del dia dels Reisos, que va resultar molt exitosa i va comptar amb la participació de molts xiquets vestits de pastors.

Campanya per evitar el llançament del vidre

El Grup Ecologista de Vilafranca duugué a terme una campanya per a la nit de Cap d'Any per tal d'evitar el llançament de vidres a les proximitats del campanar, per a aquest fi el grup sol·licità a l'Ajuntament la col·locació de diversos abocadors per a dipositar les botelles de cava. La iniciativa no va rebre massa.

Els Quintos

Per a traure diners, els Quintos del 94 van organitzar un sarau amb orquestra. Aquest any la Quinta s'ha posat el nom de «Kintan-to li fotria».

Sant Antoni

Un any més se celebrà, com en altres poblacions de la comarca dels Ports la festa de Sant Antoni. En successius caps de setmana del mes de gener es va anar a pels troncs i les barres i el cap de setmana de la festa, concretament el dissabte s'anà per la malea. A la vesprada es va fer el muntatge de la barraca i a la nit, al pabelló polivalent, es representà la vida del sant i, a continuació, un sainet titulat «El rei de les criades». Després, com cada any, es va cremar la barraca.

El diumenge es va fer la Ronda en la qual participaren moltes cavalleries i el Grup de Danses i Rondalla de Vilafranca.

A la tarde es va fer la subhasta dels animals i altres productes donats per la gent als majorals.

Declaracions de l'Alcalde

Roger Tena, alcalde de Vilafranca, va fer unes declaracions a la premsa sobre el tema de la contaminació produïda per la central tèrmica d'Andorra. Afirmà que els arbres, en els últims mesos, havien experimentat una lleugera milloria. No va indicar quina és la causa d'això. No sap si és deguda a les mesures correctores introduïdes a la central o a causes mèdio-ambientals. Recentment, un estudi publicat per l'empresa Millas no culpava la central d'Andorra de la contaminació i l'atribuïa a la capa d'ozó. Pròximament es publicarà un estudi fet per la Universitat Jaume I de Castelló, que analitza tots els estudis que s'han fet fins ara sobre el tema.

Lluís Puig i Gil

Morella

Obres

Adarreries del passat novembre, l'empresa Batalla, que feia les obres del Pla d'Estudis, Font de Colom i l'Ajuntament, va fer fallida i, en conseqüència es van paraitzar les obres i va deixar, entre altres coses, unes quantes famílies en situació prou greu.

L'empresa CLEOP serà ara l'encarregada de continuar-les i acabar unes obres tan representatives del nostre poble.

Senyalització

Una nova senyalització, feta de panells a colors, ajude els nombrosos visitants de Morella a trobar els monuments que cal visitar i tots aquells servicis que puguem menester.

Inauguracions

Amb la presència del conseller d'Indústria i Turisme de la Generalitat Valenciana Martín Sevilla, el dissabte 4 de desembre, es va inaugurar la il·luminació de les murades, castell i arxiprestal amb una concentració al Collet d'en Belleta. La il·luminació és una obra de gran bellesa per a la ciutat, que es pot veure des de gran part del terme.

El mateix dia, al Planet de Sant Miquel es va inaugurar l'edifici de la nova oficina de turisme.

Uns dies abans s'havien inaugurat també un nou mirador fet a l'entrada del poble, davant del portal de Sant Miquel, al lloc on estaven les cotxeres que van caure.

Morella es plene de gent gran

El 16 del mes desembre passat, més de 700 persones de la tercera edat de Morella i comarca es van reunir en el marc de les activitats de l'Any Europeu de la Tercera Edat. Es van concentrar a l'Arxiprestal on es van fer una sèrie de parlaments. A l'església i al Placet es van fer actuacions de diversos grups folklòrics. A migdia, van ser convidats a dinar al diferents restaurants de la ciutat i, en fer-se de nit, van poder admirar la nova il·luminació.

Fitur

La darrera setmana del mes de gener, el Patronat Municipal de Turisme va portar a Madrid, a la fira FITUR, una ampla oferta turística de les comarques nord de Castelló. Morella, concretament, està present, aquest any, amb l'oferta del Sexenni 94.

PRU

Ja està aprovada la urbanització del Pla d'Ordenació Urbana PRU-1. Aquesta zona, que va començar al carrer P. Ramon Querol, continuarà amb els carrers més aprop del castell.

També es va aprovar la sol·licitud del PRU-2 que abastarà la resta del poble.

Clausura del Curs Agroalimentari

El conseller de treball, Xavier Sanahuja, el passat 17 de desembre, va fer la clausura del Curs Agroalimentari i va entregar els diplomes a totes les participants.

En el mateix acte es va oferir una magnífica degustació dels productes elaborats a tota la gent que hi va voler acudir.

Sant Antoni

Es van complir, pas a pas, tots els actes del Sant Antoni 94 de Morella.

Els 15 majorals (quadre tècnic que represente la vida del Sant des de fa 20 anys) van ser els encarregats, amb l'ajuda de molta gent, que tot estiguere a punt: que no faltare panoli, que es beguere aguardent, que el Bureo fore tot un èxit i la barraca, la vida, l'estudiantina i les albaides estigueren pels carrers gelats de Morella. La processó, la missa, la coqueta, l'agostera i el «contrabando» i tots a ballar per a acabar la festa.

Els dos animalets protagonistes de la festa: el gorrinet i el bou, van trobar amo, malgrat que el bou Goliat va ser donat pels majorals a una papereta presentada fora del termini.

Molts mesos abans tot es preparava: l'acapte, les carabasses, la confitura, les reunions... i sols l'esforç dels majorals per a fer una gran festa i la col·laboració de la gent ha fet possible aquest acte tan significatiu per a tots.

FESTA SANT ANTONI
MORELLA, 21 i 22 GENER 1994
ANY SEXENIAL



GRAVAT DE LA «LEVITINA DEKALOS»
Heretage de la Virgine
Any 1264 - S. XIII

"La vaca"

Pablo, Beat Sterchi, un escriptor suís que viu a Xiva, va escriure fa 10 anys un llibre anomenat LA VACA, que va ser publicat en el seu idioma original l'any 1983. Aquest llibre ha estat ara publicat per l'editorial Sirmio-Quaderns Crema (octubre del 1993) amb la traducció de Xavier Orduña i parle d'un immigrant espanyol que viu a Suïssa.

Nadal 93-94

El Nadal morellà ha estat, com gairebé sempre, ple d'activitats: conferències, exposicions, festes populars, actes culturals, cavalcada dels reixos...

Un dels noms més celebrats va ser **Jocambient '94**, una exposició d'activitats infantils on els menuts podien trobar i realitzar un munt d'activitats, des de pujar a un camió de bombers o córrer en bicicleta fins a fer un coc amb tomata. També hi havie coves, tallers de manualitats, un excalèstic, un castell d'aire...

L'assistència va ser nombrosa i, gràcies als molts col·laboradors i voluntaris, l'aventura va resultar possible.



L'ANUNCI ALS MITJANS DE COMUNICACIÓ
EXPOSICIÓ
MORELLA DEL 29 DE DESSEMBRE AL 9 DE GENER
Sala d'Exposicions dels Serveis Culturals Fundació Caixa Castelló. 1111111111

També les exposicions van fer acte de presència i a la sala d'exposicions de la Fundació Bancaixa es va mostrar la repercussió que l'Anunci va tindre als mitjans de comunicació amb una mostra fotogràfica dels diaris «Mediterraneo», «Castellón diario» i «Levante Castellón». Aquesta exposició va estar organitzada per la Fundació 50 Sexenni.

El dia de Sant Julià es va celebrar un acte cívic on es va presentar el llibre «Los Dinosaurios en la Comunidad Valenciana» per part de Josep Santafè.

L'acte va comptar amb una conferència del mateix Santafè. També es va presentar el llibre, ja editat l'any 1982 «Morella i su fauna fòsil».

Un mes abans, una altra conferència a càrrec del Cronista oficial de la Ciutat, Serafín Gamundi i de Sergi Beser, Catedràtic de la Universitat de Barcelona, ens va donar més llum sobre la figura de Julià Prats, ressaltant la seua cultura, la seua força de voluntat pel treball, que va anar des de la Venta de Farinetes fins a ser un dels primers comerciants de Madrid. En resum, ens van donar a conèixer la vida i l'obra d'aquest morellà desconegut per quasi tots nosaltres.

També el cine va fer acte de presència en aquestes festes i pel·lícules de gran valor i molta actualitat van ser projectades. L'organització corre a càrrec de la Fundació 50 Sexenni.

I, per a acabar la festa i donar pas a Sant Antoni, el Gremi de la Joventut va fer la seua primera aparició en públic organitzant un ball per als seus socis i per a la gent amb ganes d'acabar un Nadal amb festa.

Un morellà a TV-3

El programa que setmanalment la televisió pública TV3 dedique a donar **Un tomb per la vida** d'un personatge famós de la mà del periodista Joaquim Maria Puyal, va comptar amb la presència de Santiago Sebastià Sabater, tresorer de la Colònia Morellano-Catalana, el passat dia 16 de novembre.

El programa, que en aquesta ocasió estava centrat en la figura de l'artista Rosa Maria Sardà, compta habitualment amb tres persones a les quals anomenen coetanis per donar-se la circumstància d'haver nascut el mateix dia que el personatge principal.

Entre les persones que complien aquesta condició, van escollir al nostre compatriota, sens dubte pel seu fervent morellanisme, ja que el programa sembla que procure portar persones de tots els territoris on es capte l'emissora. El nostre benivolgut subscriptor va mostrar reiteradament, durant les tres hores de programa en directe, la seua condició morellana així com la seua fe.



La teva

Lladre a les fosques

Enguany, la família X viu unes festes com cal; anit van ballar a la verbena un parell de pasdobles, un vals, la macarena, quatre sambes, etc. Només es ressenteixen -la senyora una mica més, per cert- de mal de peus, però no és greu.

La senyora de la família X està que no cap de contenta, mai el seu marit havia ballat amb tantes ganes com ho està fent aquestes festes, no està malament el reciclatge!

Al senyor X se li veu content, al cap i a la fi fer una mica el borinot com els altres és un pecat molt perdonable. El senyor X és un home que s'adapte, i si la colla balla, doncs ell balla.

Seguint sempre eixos costums, al senyor X, fa quatre anys, se li va ocórrer per a celebrar l'aniversari, regalar-li a la seva muller un preciós collar d'or de 36 quirats, prou llient, la reacció de la senyora fou de veure. I així s'han anat avesant... Per seguir la tradició, l'any següent li va regalar unes arracades, a l'altre un braçalet, enguany un anell que feia joc... En aquets moment, la senyora X, podem dir que té un adreç complet.

Al senyor X el complau que la seua senyora, en festes, els diumenges o quan s'arregle, lluisque l'adreç, està tan guapa que no li dol res. Segurament, ara està pensant comprar-li'n un altre joc...

Diumenge de festes la senyora X anava arreglada, molt arreglada, amb eixa mica de pintura al seu rostre tenie un altre aire, és el to de maquillatge: els llavis una mica lluents, els ulls ben ressaltats amb un coloret discret, va posar-se també una mica de perfum i totes les joies. Cal reconèixer que el senyor X té raó, guapíssima, tan posada, a la senyora X se la miren... i, per què no dir-ho, el senyor X se n'adone i es pose una mica gelós, la senyora X també se n'adone i el provoqe una mica -està força més interessant quan es pose gelós, comprovat!...

Perquè us en feu una idea us dono les característiques generals d'aquesta família: ell té 38 anys, és alt, pese 93 quilos, d'un temps ençà està criant panxa, li agraden els bous, jugar a la botifarra, fumar havans, és del Barça, no li agrada cuinar, ni escurar, ni rentar la roba.

Ella té 34 anys, prou alta, pese 60 quilos molt ben portats, conserve un «tipo» excel·lent malgrat la criatura, treballa, porte la casa i s'encarregue de l'educació del seu fill (vull dir que se'n

cuide de les tasques burocràtiques, les coses d'escola, parlar amb els mestres, assistir a les reunions de l'APA, preocupar-se del repàs de l'estiu...)

El xiquet té 12 anys, es diu Jimm, va nàixer en l'època de les telenoveles angleses, pertany a la colla dels «encarbassats» enguany s'han fet una cadafals consistent per veure els bous, li ha quedat per setembre -ironies de la vida- l'anglès i el valencià, al xiquet no li van les llengües, però no té un pèl de tonto.

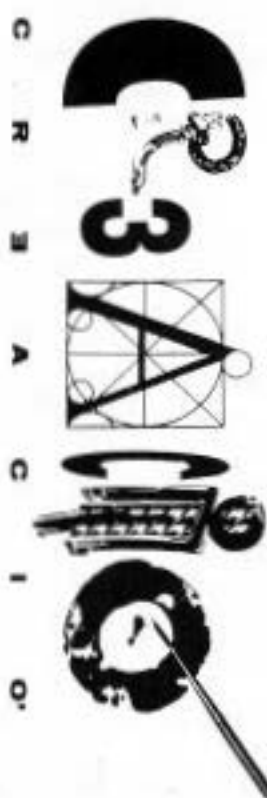
Viven des de fa sis anys en una caseta nova que s'han construït a l'entrada del poble, tenen un hortet a la vora i un petit jardí que cuiden amb molta cura. Els reis els van dur una parabòlica i des de llavors segueixen els partits de la lliga europea, el bàsquet americà i les pel·lícules del canal anglès perquè el sagal s'hi vage avesant...

La família X no té gran cosa de particular, vull dir que podríem ben bé afirmar que es tracta d'una família normal: què passe si ella es tenyeix el cabell, ell somnie en comprar-se un audi 100 i el xiquet ja vage a la discoteca? Absolutament res que se n'isque de la normalitat. Fins ací, punt i a part.

El poble on viu la família X tampoc no té gran cosa de particular, celebren les festes dues vegades a l'any -les festes grosses vull dir-, fan bous i balls i bous i balls i campionats i bous embolats... inverteixen en barreres - per als bous-, i permissos també per als bous... En general la gent d'aquest poble no són anti-taurins, res de particular, per tant, no n'hi ha gaires de discussions entre els veïns; són bona gent i tenen -generalitzant també- una convivència satisfactòria. Amb aquestes característiques les forces de l'ordre, els dirigents no tenen gaires maldecaps...

No obstant, enguany una variable incontrolada acapare l'atenció general de la població: -tres nits de bous embolats, tres malaçats. Les víctimes, les famílies X₀, X₁, X₂ i com tot és una cadena, doncs, tres denúncies de robatori, tres famílies espantades, l'Ajuntament preocupat, les forces de l'ordre preocupades, els veïns preocupats, els embolats amb assistència però la gent nerviosa...

Com sol ser habitual en aquests casos s'ha engegat una campanya de rumors que no cal dir-ho; fins i tot hi ha qui arribe a l'afirmació rotunda. Les forces de l'ordre han engegat una investigació



per la seua banda -estan buscant...

Les conclusions a les quals s'ha arribat de forma extraoficial són que:

- El/la (s/es) lladre/s actue/en les nits de bous — a les fosques — són el/la (s/es) antitaurins o pro-taurins?

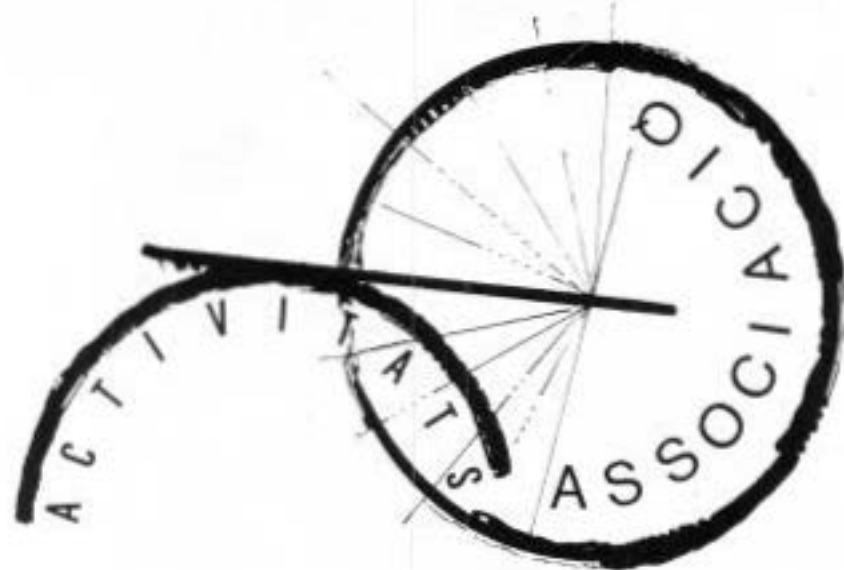
- Que als lladres els agraden les cases noves amb jardí que hi ha als afores del poble, és un fet.

- Si les famílies X₀, X₁, X₂ han estat robades mentre veïen els bous — el/la (s/es) lladre/s les coneixen i les vigilen — saben el que tenen — no són de molt lluny.

Concloquem que els lladres són de prop. Suposem que siguen coneguts de les famílies, pot ser ben probable que: el/la (s/es) lladre/s s'hugen mirat més d'un cop el collaret que el senyor X li va regalar a la seua muller, o les arracades que penjaven de les orelles de la senyora i que la feien tan guapa... Segur que el/la (s/es) lladre/s s'han fixat en el rellotge d'or que, sobre la finestra oberta de l'Audi 100 (model que inclou l'aire condicionat de sèrie), se li veïe al senyor X, regal que el dia del Pare la seva muller li va fer en prova del seu amor.

Potser fore un dels camins a investigar que les víctimes feren memòria de quantes vegades s'han posat gelosos -descobrintant les criatures, naturalment-, clar que ni ells estan disposats a acceptar aquestes trivialitats, ni les forces de l'ordre saben res d'aquests afers conjugals.

Detectiu A



Presència al Congrés Internacional d'Història Local

Els passats 12 i 13 de novembre va celebrar-se a la Casa de la Caritat (un lloc molt apropiat per a historiadors i altres humanistes...) de la ciutat de Barcelona, el **Segon Congrés Internacional d'Història Local**, que bianualment organitza la revista L'Avenç, que en aquesta ocasió tractà el tema: «*Formes i relacions del poder local a l'època contemporània*».

El congrés va iniciar-se amb una conferència a càrrec de Miguel Artola, president de l'«Instituto de España», titulada «*Instituciones locales i poder*».



central», si bé, com va criticar-li el castellanenc Manuel Martí, de la Universitat de València, no va parlar d'aquest tema i es limità a descriure les institucions de govern local a les èpoques medieval i moderna, amb algunes afirmacions, si més no, discutibles com que la Nova Planta no representà una modificació substancial de les institucions de govern local.

A continuació s'inaugurà el Segon Mercat de Publicacions Locals, on el **Grup d'Estudis dels Ports** hi va ser present amb una paradeta on es va esgotar la revista dedicada al carlisme. Evidentment, no ix cap gran capital en diners, però sí que és important per donar difusió a l'existència de la nostra comarca com a ens diferenciat i no inclòs en el «Maremagno».

Per la vesprada, Joseba Agirreazkuenaga i Fernando Martínez, de la Universitat del País Basc, van fer «*algunes reflexiones desde Vasconia sobre el análisis de los poderes locales durante la crisis del Antiguo Régimen*», distingint entre Història del País Basc i Història del Poble Basc, entre poder i poders, etc... Més tard, els professors de la mateixa Universitat Castells i Ribera relacionaren els moviments socials amb l'espai i el poder local.

L'endemà, Giulio Sapelli va parlar de «*poder econòmic en l'espai local*» i el director de l'Institut Britànic de Barcelona, Patrick Spaven, va parlar dels miners i els seus aliats polítics en un districte minaire anglès a la segona meitat del segle passat. Per la vesprada, Antonio F. Canales, Xavier Marcet i Gemma Rubí del Grup de Recerca de la Universitat Autònoma de Barcelona analitzaren les «*Formes i mecanismes de continuïtat del poder en l'espai local*».

A les diferents sessions es presentaren interessants comunicacions, entre les quals esmentarem la del sociòleg J. Capdevila sobre «*Les multituds religioses en la legitimació de l'ordre dels pobles*», per donar-se la circumstància anecdòtica que va ser un dels assistents al seminari sobre «*Error i Engany*» que vam organitzar el passat estiu. Actuar de relators de les comunicacions els professors Andreu Mayayo, Llorenç Ferrer i Jesús Mestre, els dos darrers, vocals de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana.

C. Ripollés

Presentació del llibre "Olor de terra"



El passat 14 de gener, a casa Ciurana, la revista **AU!** juntament amb la revista **Tresmall** (de Sant Carles de la Ràpita) van dur a terme l'acte de presentació del llibre **OLOR A TERRA** del cinctorrà J.J. Rovira i Climent, col·laborador de la nostra revista. El llibre, ja conegut i llegit per molta gent d'aquestes terres, va relatar com el viatger veu i viu la gent i els paisatges dels Ports, el Maestrat i altres indrets molt particulars.

En el mateix acte es va fer la presentació de la revista **TRESMALL**. Es tracta d'una publicació fonamentalment literària, encara que amb alguns apartats dedicats a la seua comarca.

ABSENTS

MONTXO MONFORT

Vídeo- instal·lació

De Nadal a Cap d'Any (27 a 31 de desembre de 1993) l'Associació Cultural dels Ports va organitzar, a les torres de Sant Miquel una exposició de l'artista Montxo Monfort, dibuixant i col·laborador de la revista AU!. L'exposició constava de la vídeo-instal·lació **Ab-sents**, presentada a l'estiu a l'Aplec del Forcall, que tracte de la despoblació i l'emigració de la comarca i d'una mostra dels seus bells quadres matèrics, presentats recentment a l'Ateneu de Barcelona i al palau Oliver de Boteller de Tortosa.



ABSENTS
MONTXO MONFORT



130 desembre '93
Palau OLIVER de BOTELLER

Departament de Cultura

TORTOSA

X Concurs Literari "Vint-i-cinc d'abril"

L'Associació Cultural i Comissió de Normalització Lingüística dels Ports convoque el desè concurs literari «Vint-i-cinc d'abril».

B A S E S

1a.- Podrà participar qualsevol alumne de la comarca dels Ports d'EGB, BUP, FP i COU, Escola-Taller, Educació Permanent d'Adults (i totes les persones, de qualsevol edat, a la SECCIÓ OBERTA).

2a.- El TEMA és lliure.

3a.- Els PREMIS, com a mínim seran els següents:

- 1 per a cada curs d'EGB.

- 1 de prosa i 1 de poesia per a cada curs de BUP, FP i COU.

- 1 de prosa i un de poesia per als alumnes d'Educació Permanent d'Adults i als participants a la Secció Oberta.

Es donaran a la Casa Ciurana, una vegada estiguen PUBLICADES les composicions guanyadores. Tots els participants en tindran un exemplar.

4a.- FORMA: les obres seran escrites en valencià i presentades a màquina a doble espai (els d'EGB podran fer-ho a mà).

- Es pot participar, tant en prosa com en poesia, amb tantes composicions com es vulgue.

- Els originals es podran donar als respectius professors/es fins al dia 21 de març.

- L'extensió dels treballs és lliure, però es recomana que els de prosa dels majors de 14 anys siguin, com a mínim, d'un full.

- Els treballs finalistes (dos per cada aula) seran seleccionats pels respectius professors/es, i es presentaran a la fase final de manera anònima i amb un lema. En un sobre a part constarà, a l'interior, el nom de l'autor, domicili particular i curs; a l'exterior figurarà el lema. Els professors els donaran a les persones que han repartit aquestes bases, o els enviaran a l'apartat de correus núm. 18 de Morella abans del 30 de març.

- Els treballs de la SECCIÓ OBERTA es podran presentar a la Casa Ciurana (tercera planta) a la Conselleria de Cultura, als professors d'Educació d'Adults o bé a l'apartat de correus núm. 18, 12300 Morella.

5a.- JURAT: en la primera fase serà jurat cada professor/a. En la fase final estarà format per un professor d'EGB, un professor/a de BUP, un/a d'Educació Permanent d'Adults i un membre de l'Associació Cultural i Comissió de Normalització Lingüística dels Ports.

Servei Oficial
Land-Rover Santana i Suzuki
Vehicles tot terreny

JULIO ORTÍ

Barri de l'Hostal Nou - Tel. 16 00 37

Aprofiteu les ofertes Ford!!!

JULIO ORTÍ

Barri de l'Hostal Nou - Tel. 16 00 37

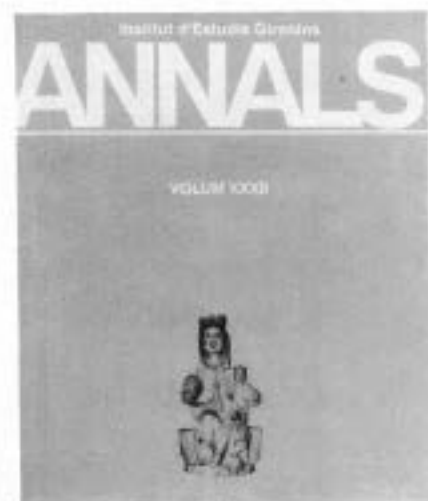
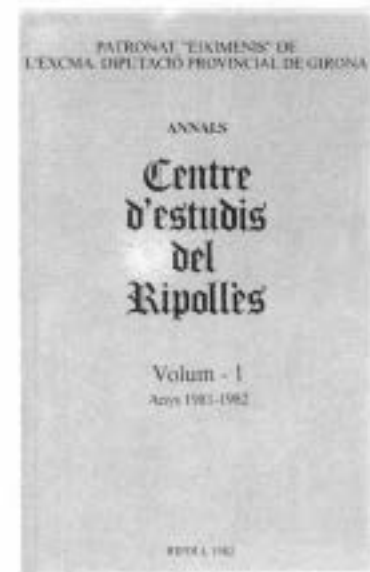
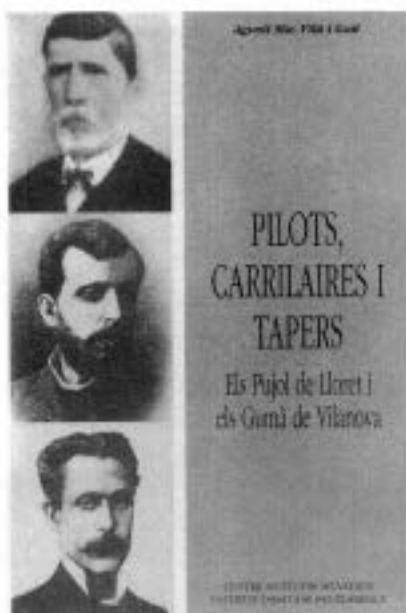
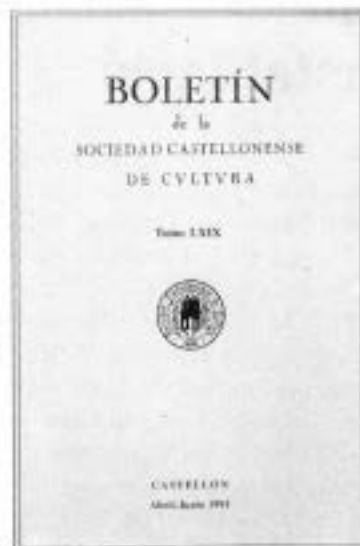
Servei Oficial FORD
Vehicles nous i usats

No hi ha grans novetats. Tothom sap que els **culebrons** tenen molts capítols i que se'ls pot agarrar el fil per qualsevol punta. Proveu-ho: escapat en català.

percentatge de paraules dolces i a mitja veu que se'ls hagen facen l'amor, les estadístiques no podran averiguar el Maria (aleshores Maruja) i el Quico (aleshores Curro) No em caldrie, però estic esverada perquè, prompte, quan la i és que hi ha gent que li agrada el merder, explícitament; el culebró continue.

per l'idioma i podeu llegir notícies on el Tribunal es manifeste aprenquen el català, que el 86% rebutgen escoles diferenciades (suposem que també les mares) volen que els seus fills Les estadístiques donen que el 98% dels pares del Principat Benvolguts i benvolgudes lectors/es i assidus/es dels culebrons:

Us mostrem algunes de les publicacions que ens han fet arribar des de comarques veïnes. Es tracte, en tots els casos, de la compilació d'estudis sobre costums, història, ciència, etc, fets amb tot el rigor.





La resta del material, que ja és habitual i que segurament coneixeu, és la següent:

* **DIARIS I REVISTES** d'informació local, amb seccions d'esport, notícies, opinió, etc...:

- Traiguera, 193, 194, 195 i 196.
- Vila de Càlig, 16 i 17.
- El diariet, 16.
- Vilarrels, 2, 3 i 4.
- La Malca, 2.
- Pòrtula, 134 a 137.
- Setmanari **La Nau**.
- Morella, 30.
- Gran Penedès, 37 i 38.
- Programa de Festa Major de Sta. Coloma de Farners.
- L'Estel, 4.
- Buris-ana, 179.
- Bisgargis, 239.

- Tremp, 13.
- Contrapunt.
- Lo Floç, 133 i 134.
- Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs, 62.
- Rails, 2.
- Eivissa, 24.
- Certamen aragonès d'arts plàstiques (Alcanys).
- Finestrelles, 5.
- * **REVISTES** d'àmbit general:
- Saó, 167 a 170.
- Lluita, 177 a 179.
- La Casa Verda, 78.

* **ENCETEM** Intercanvi amb.

- El Centre d'Estudis del Ripollés que ens envie el seu butlletí.

- **Buris-ana**, núm. 179 de l'Agrupació Borriana de Cultura. Hem trobat en la secció de bústia d'aquesta revista una carta que creiem interessant de reproduir. Com jo sé que us agrada pensar i també escoltar, crec que us agrada saber que s'opine de l'Aplec dels Ports últimament.

FORCALL '93,
UN APLEC SENSE MOTIU

Després de quinze anys celebrant-se el prestigiós Aplec dels Ports, la darrena i última convocatòria a Forcall ha trencat amb l'anterior tradició de festa reivindicativa. Les expectatives creades en torn a la festivitats i el seu caràcter reivindicatiu, s'han vist esvaldes en unes jornades on la festa ha lluit molt, i el missatge no gens.

Amb el pas del temps, era d'esperar, que l'esdeveniment es convertira en un

fenomen de masses, on no només s'aplega gent dels Països catalans, sinó també de Terol, Saragossa i Madrid. Forcall '93 ha estat un bon exemple de festa, cervesa, concert i poc més; al·licients que podem trobar en qualsevol festa patronal. Cal suposar les dificultats organitzatives que un Aplec comporta, però és que han seguit molts els aspectes deixats de banda:

Què passa amb la tèrmica d'Andorra?, què passa amb el despoblament de les comarques de l'interior?, on està el teatre, els audiovisuals, les conferències...?

Personalment, em sent un poquet decebut, doncs eren molts anys seguits de tradició i no m'agradaria que allò es perguera definitivament. El concert ofert pels Pets, el correfoc i l'exposició, van salvar aquest any la convocatòria.

D. Ferràndiz

* **HEM DE DIR** també que:

- L'Ajuntament de Benidorm ens ha informat sobre el concurs literari el gos i la tortuga.

- L'Institut d'Estudis Ilerdencs ens ha enviat informació sobre **Pulchra**, el museu diocesà de Lleida.

- La Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana envie díptics amb informació sobre la Biblioteca Nord-est, Servei d'Índex Bibliogràfic del llibre local i comarcal de parla catalana.

- La Generalitat Valenciana ens ha mantingut el corrent del seu circuit d'exposicions.



CAIXA RURAL

S.C.O.O.P. DE CRÈDIT LTDA.



SEGURA BARREDA, 8
CARRERÓ
DE LA PRESÓ, 5 i 7
TELÈFON 16 03 36
MORELLA (Castelló)

Restaurant
Típica cuina Morellana

Especialitat en Corder farcit trufat

Orella



escrivana

AU!

Qui diu AU! i no es mou
té més perca que un bou!

Quintos

He sentit comentar amb insistència
que caldrie recordar-los als Quintos
la diferència entre xalar i molestar. Es
veu que la cosa és tan subtil que se'ls
escape.

Calefacció impertinent

Segons diuen, al centre de salut, la
màquina de la calefacció està en un
lloc inaccessible. Això no seria import-
tant si no fore tan sensible als canvis de
temperatura. Es veu que cada vegada
que sofreix una temperatura excessi-
vament baixa s'estropelle (oh curios es-
deveniment!), perquè crec que està a
l'aire lliure. Això li done a la calefacció
del centre un funcionament intermitent
que, segons els usuaris, ja comence a
resultar impertinent.

Colom

Colom, el nom de les mil places.

Colom-Estudi, la plaça dels mil noms.
Heus ací una mostreta:

- Bassa del poll
- «Plaza de la Laguna»
- Plaça de la Pinya
- Plaça de Colom
- Plaça del Semàfor
- Plaça de l'Stop
- Plaça del Paró
- Plaça de la Gran Parada
- Plaça de l'Estacionament de Vehi-
cles i d'Obres
- Plaça de l'Arrancada de Cavall i
Parada de Burro
- Plaça del Rellotge
- Pla de l'Estudi
- Pla del Gran Estudi Urbanístic
- Pla de la Batallera
- Piràmide de CLEOP

ARGUMENTS SENSE ACABAR

La zona de l'Alamera és molt pro-
-L pensa als llamps i les centelles,
quan fa tronades amb substància. Una
de les últimes centelles va caure a la
grua de construcció de la nova escola.

- L'escola té una teulada de ferro
farcideta de punxes.

* ...

- El romer, per estes terres, creix
del Pont de la Bota per avall i a la
solana.

- Al Portal de Sant Miquel els han
plantat a l'ombra i de cara al vent.

* ...

Diccionari bèl·lic dels Ports

BATALLA, Construcciones: Braç
armat del moviment constructivista
Construcciones Generalitat, que a finals
del segle XX operava a la província
militar de Castelló. La seua acció militar
més important va ser l'enderrocament
d'un tros de la murada de Morella,
causant la destrucció d'un tanc enemic,
però sense cap baixa personal. L'ideari
dels dos moviments es resum en el seu
lema «Destruir, per a contruir junts un
millor futur». Els problemes que oca-
sionà la destrucció del centre de la ciutat
(la Sala, Pla d'Estudi, Font de Colom...) en
ple any sexennal ocasionà la fi del
suport popular de què fins llavors dis-
frutaven les dues formacions, que tren-
caren les seues relacions arran d'eixe
fet, ja que el sector batallador perdé la
confiança del sector que preferie parlar
de generalitats i conceptes elevats i que
finançava les operacions. Actualment,
el sector generalista encarregue les ac-
cions a grups de mercenaris professionals
que són més cars però oferixen una
millor qualitat.

Els soldats

La setmana del 17 al 20 de gener
L Morella va estar presa pels militars,
pels grups especials de l'exèrcit.

Ara, des que estan a Bòsnia, es parle
molt de la nova imatge que donen les
forces armades, els soldats.

L'altre dia anant pel carrer vaig sentir
un xiquet -solen ser sincers i clars- que li
deie a sa mare: «mira, mama, soldats, a
quí mataran?»

ORELLA FUTURÒLOGA

Les orelles no viem el futur, però sí
L que el sentim. En esta secció us
vull reproduir les profecies que vaig
replegant. Ja n'he replegadas moltes
però només us en posaré una per
número perquè no us enlluerneu de
tot el que sap la gent del futur. Es veu
que amb tants de Michaels, Rappels i
d'altres estipències, la gent no vol ser
menys; encara que aquestes de la tele
podrien tindre la milionèsima proba-
bilitat d'encertar que els nostres vision-
aris locals. Quan sent estes visions
em fa ganes de vestir-me com eixos
pardals televisius.

Futur canvi de topònim

Segur que tots sabeu on estan les
S Solsides, doncs prompte hauran
canviat de lloc. Esperem que això no
comporte també una esmunyida del
terreny on està l'escola però que tota
eixa zona es tornarà a solsir, la bola
de vidre del futur, diu que ho veu molt
clar! No caldrie un rètol dient,
avinguda de les Solsides, abans Gallén
Ferrerres.

Hi ha d'altres que encara són més
contundents i diuen: «solsida eres i
en solsida et convertiràs».

La llengua de "La Nevera"

No ens deixem enganyar. Fer la pel·lícula *El Hombre de la Nevera* a Olocau només és una excusa per poder-la fer en castellà. Si la volien fer així, no calia que la feren a Olocau, que també en saben parlar, de castellà, a la resta de la comarca. L'estrena a Morella tenie subtítols en anglès, suposem que perquè puguérem entendre els diàlegs en castellà.

seguideta la seguideta la seg
eguideta la seguideta la seg
uidLA SEGUIDETA la segu
uideta la seguideta la seg



Carnestoltes

Segons he sentit comentar, l'ocurrència dels xics a la rua de Carnestoltes és disfressar-se de xica. Si només és una gracieta... Pitjor serie que fore un desig.

Orella ecològica

ENDESA pose al diari cada diumenge els «índices de inmisión» comparant el «Maremagno» amb diverses capitals espanyoles. No cal dir que sempre ixen més baixos els d'ací. Suposant que les dades siguin exactes (que és molt suposar...) resulte una mica estrany tenir la meitat de la contaminació de València o la tercera part de la de Madrid, si ací no hi ha cap indústria. També és curiós comparar resultats de setmanes diverses per comprovar que ací es pot aplegar als índexs de contaminació de València.



Les campanyes i els llacets

Si l'efectivitat de la lluita contra la SIDA és equiparable a les llaines que s'organitzen de tant en tant, no patiu que això s'acabarà de seguida.

Podeu creure, que ja comence a fer pudor la cosa. A tota hora, vingue bé o no vingue bé et trobes amb adhesions, llacets, manifestos, solidaritats i altres tipus de proclames, però, sobretot, llacets. Ja està bé!

Voleu dir que totes aquestes mesures que acabo de referir tenen res de profilàctic, preventiu o curatiu? És bastant evident que posar-se un llacet de color no cure de cap espant. Ja estaria bé de falòrnies! Si no m'equivoco les línies a seguir deuen anar per altres bandes i atacar seriosament per altres fronts.

En primer lloc. Si uns dels contagis fonamentals és la relació sexual indiscriminada, perquè es promocióne tant socialment el paradigma de la promiscuitat sexual?

En segon lloc, fer manifestos, exhibir llacets, fer manifestacions i proclames

Maneres de caminar

Per tal que vegeu la diferència, us posem exemples de la crua realitat:

ANAR A POC A POC: és fer el que fa l'Ajuntament de Morella, retolant en valencià (i només en valencià) les indicacions per als forasters despistats. Passos lents (falten els noms dels carrers...) però fermes i en la direcció adequada.

ANAR A RECULES: és fer com la Diputació, que ha posat la placa de la nova seu a Morella en català només i això que la placa de Cinctorres estava en monolingüe valencià.

ANAR A RECULES I CAP PER AVALL: és fer com la «Comisión» de l'Aplec d'enguany que ha fet les participacions de loteria «en fino castellano».

De vegades val més no córrer, però anar pel bon camí que agarrar la drecera equivocada. Clar que si coneixes la carretera, per què no has de córrer?

no són cap índex fiable de la capacitat de solidaritat que hom té amb el problema real. No us pareix que la solidaritat va més per les vies del silenci, del sacrifici, de la renúncia i de la discreció?

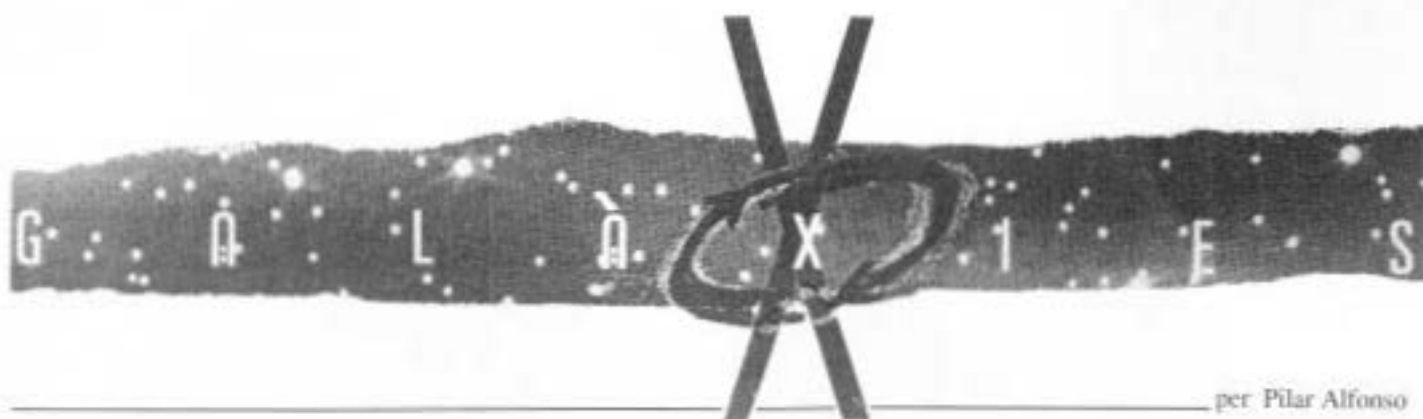
Està clar que estar malalt no és un signe de culpabilitat moral ni de maledicció divina. Tampoc no ha de ser motiu de marginació. Això ja haurie d'estar superat. Però, probablement, haurem de superar l'acusació, moltes vegades subliminal, que de moltes coses que els passen a les persones (drogadicció, sida, etc...) sempre tenim la culpa els altres -la societat, se sol dir.

Tornant a les campanyes (d'informació, ens creuen tontos a voltes), no trobeu que els slogans a l'ús sonen prou estrany? «El SIDA que no siga, todos contra el SIDA», etc... Feu un exercici senzill. A les frases anteriors canvieu-los sida per qualsevol altra cosa, com ara, la grip, el càncer, l'infart, la cirrosi, l'hepatitis B, etc... No sone un poquet infantil? Que «todos» què farem? Que si en som més els virus ens agarraran temor?

Us confesso que ja en tinc prou.

D'altra banda, massa vegades em passe pel cap que hi ha molta gent que es quede satisfeta posant-se un llacet d'un determinat color per tenir la sensació d'haver fet tot l'exercici de solidaritat de què és capaç. En eixe cas se m'acut de proposar un llacet per a cada malaltia, si es que ens cap damunt del vestit i, si de cas, un de ben gros a l'esquena amb tots els colors de l'arc de Sant Martí contra la ineficàcia i l'estupidesa que fan impossible la convivència serena i en pau.

J.P.



La tragèdia segons Louis Malle

Títol: *Herida*, 1992 (Estrenada al març del 93).

Director: Louis malle.

Guió: David Hare, a partir de la novel·la de Joséphine Hart.

Intèrprets: Jeremy Irons, Juliette Binoche, Rupert Graves, Miranda Richardson.

El que em sembla més atractiu de la darrera pel·lícula de Louis Malle és la dimensió tràgica (més que melodramàtica) dels seus personatges, que inicialment vaig intuir només i que, a mida que ha passat el temps, he pogut confirmar (faig broma!) amb bibliografia.

Repasant el vell Aristòtil me n'he adonat fins a quin punt *Herida* s'ajusta al model de la tragèdia clàssica. Res no hi manca; ni la FALTA, ni la REVELACIÓ, ni l'ESDEVENIMENT PATÈTIC, ni la PERIPÈCIA. Hom diria (i perdó ara per la boutade) que mentre escrivia el guió David Hare (o, abans, Josephine Hart) tenia prop la Poètica d'Aristòtil que va seguir al peu de la lletra.

En contra d'algunes opinions autoritzades, em sembla molt encertat el títol de la versió castellana (l'original és *Damage*, que podríem traduir per «fatalitat»). De bon començament només

hi ha un personatge ferit: Anna Barton (Juliette Binoche), la núvia de Martyn i, de sobte, amant d'Stephen Fleming (Jeremy Irons), un honorable ministre britànic (també en esta tria segueix les regles de la tragèdia), pare, a més, de Martyn. Una antiga ferida d'aquelles que mai no acaben de cicatritzar, d'aquelles que, en qualsevol moment, poden tornar a obrir-se, i que, rebels, fins i tot s'encorrenen.

Stephen Fleming, pel contrari, no arrossega ferides perquè (com ha escrit, bellament, algun crític) ha sabut blindar molt bé els seus sentiments. Fins conèixer Anna.

La FALTA (m'agradaria posar-ho entre cometes), eixa passió irresistible per la núvia del seu fill, és per ell una novetat que el supera notòriament.

En Anna la falta arranca del passat, per això, potser, no sembla dir si consisteix en estimar el pare o bé, en no estimar prou el fill (el fill del pare, ¿el germà?). Anna sembla no saber tampoc que la història es repeteix sempre, que ha d'acabar com acabà la primera vegada. Quan se n'adona és massa tard.

Louis Malle prepara la revelació amb l'escena més desassossegant de la pel·lícula. Martyn, incaut si bé desconcertat, camina per un carrer desconegut amb un paper a la mà on els espectadors

endevinen una adreça que tanmateix no aconseguim explicar-nos com pot haver arribat a les seues mans. Més tard sabrem que Malle havia amagat una carta a la màniga que no traurà fins el moment de filmar dos dels diàlegs més esferidors que he escoltat mai, els retrats sagnants de la mare enganyada. Abans, però, Martyn haurà obert la porta d'un apartament i haurà vist dos cossos encadenats amb passió. La PERIPÈCIA imposa la seua llei del canvi: de la «felicitat» (ara sí que ho escric entre cometes) a l'infortuni. L'impacte de la REVELACIÓ és tal que la barana de l'escala no serà prou forta per frenar el seu intent desesperat i maldestre d'allunya-se'n, de no veure, de no haver vist. Un colp sec que mena al grau màxim de PATÈTISME, al cos nu i ara silenciós d'Stephen amb el fill enganyat i mort als braços.

Davant la càmera trista i benivolent de Louis Malle la tragèdia, fatalment, s'ha consumat. Aristòtil potser afegiria: «... i és aquell que ni es distingeix especialment per la seua virtut ni per la seua justícia, ni cau en desgràcia per la seua maldat i perversitat, sinó per alguna falta, sent aquells qui es trobaven en una situació de gran prestigi i felicitat, com Edip i Tiestes i els varons insignes de semblants llinatges...».



Els adaptadors

Hi ha qui demostra autèntica devoció per les adaptacions, jo, en canvi, quan llegeixo allò de la "versió íntegra" respiro. La moda és antiga (tots l'hem patida a l'hora d'intentar aprendre alguna llengua): qualsevol novel·la (és vàlid també per al teatre) per bona que siga, pot esdevenir un resum de 1000 paraules; qualsevol clàssic, el més incontinent inclòs, pot veure's reduït a 100 pàgines. Posaria alguns exemples però val més oblidar-los.

Deu ser l'equivalent dels desnatats, descafeïnats i tota la gamma variadíssima de productes baixos en calories que han de salvar la nostra dieta corporal. La gran literatura, però, és aquella que conté bona cosa de nata i excés de calories.

Què pretenen els adaptadors? Quina alta finalitat, que potser se m'escapa, persegueixen? ¿Despertar el gust per la literatura en els adolescents i en els adults interessats en aprendre una llengua? No, no ho crec. Em temo que sí, a més d'obligatòria, la lectura es light, els hem perdut, sense remei per a la Li-

teratura. Quin interès poden despertar en ningú unes pàgines sense cap força ni emoció, sense adjectius, fetes d'una successió monòtona de frases simples i breus? Punt. Punt seguit. Punt i a cap.

Al gener del 93 Terenci Moix publicà (Dominical d'El País) un article que vaig guardar perquè intuïa que m'agradaria rellegir-lo més d'una vegada. Avui, per exemple. Hi defensava la necessitat de saber esperar el moment de llegir, amb garanties, segons quins autors i segons quines obres. Posava l'exemple de la Divina Comèdia i explicava que havia estat una gran sort per ell esperar fins als 27 anys per gaudir d'aquells versos. J.F. Mira em contà en certa ocasió que s'havia negat a llegir l'Ulisses fins que ho va poder fer en anglès. Potser no cal anar tan lluny, però la idea és la mateixa. Permeteu-me ara reproduir les darreres línies de l'article de Terenci Moix:

«Per primera vegada en parlar de llibres et dic que esperes tu també (...) ... (podem) descobrir en la seua poesia o

en els seus discursos filosòfics un procés d'invençió contínua, els incommensurables delits dels quals no has de perdre't per un excés de pressa. Ja veus quina ironia. Per precaució, potser per por, t'estic recomanant que t'allunyis del que jo més estimo».

En llapis, tímidament, al marge vaig escriure: saber esperar. I tres punts suspensius.

Em sembla millor estratègia que la fal·làcia diabòlica de les adaptacions, el fast-book d'aquells qui deuen estar convençuts que no cal esperar, que no cal preparar-se, que no cal fer-se mereixedor de segons quines obres. I si calen llibres de 1000 paraules per ensenyar-nos a llegir haurem d'intentar que algú els escriga però deixem tranqui·lla la Literatura.

En un número anterior parlàvem dels trets imprescindibles del lector. Un, recordem-ho, era el dret a saltar pàgines. A saltar-nos-les, no a que algun adaptador ens les escamotege.



IRRIAGRO

SISTEMES DE REG

VENDA AL PÚBLIC DE:

- "Tuberías" de PVC i accessoris
- Mangueres de polietilè i accessoris
- Materials per a reg per aspersió
- Material per a reg per degoteig
- Programadors agrícoles
- Motobombes diesel i gasolina
- Bombes (submergibles, horitzontals, pressió, etc.)
- Dipòsits, "cubes" i "silos" de fibra de vidre

PRESSUPOSTOS I PROJECTES DE:

- Basses (formigó, PVC, etc.)
- Conduccions d'aigua
- Regs per aspersió
- Regs per degoteig
- Comunitats de regants

Crta. Morella, km. 3.300 • 12006 Castelló.
Tifs. 21 49 49 - 24 41 64

EL CAU!

Vinatea al Micalet

El passat dia 10 de desembre, es va fer a la seu de la centenària Societat Coral El Micalet de València l'acte de presentació pública de la Comissió Cívica Juvenil per a la Normalització Lingüística Francès de Vinatea.

La sala plena a vessar. L'acte començà a l'hora prevista amb la presentació d'Enric Tàrraga, membre de la junta directiva de l'entitat, qui justificà l'acollida de l'acte al Micalet per ser la Comis-



sió una entitat de defensa del país i parlà de l'apropiació del personatge Vinatea per la dreta valenciana.

A continuació, Ignasi Costa, president de la Comissió Francès de Vinatea, presentà el nostre company Carles Ripollès, justificant la seua participació en l'acte per la condició morellana del personatge que done nom a la nova entitat, pel fet d'haver-li dedicat un monogràfic al número 25 d'AU! i per l'interès que tenien de conèixer les activitats d'una altra comissió de normalització lingüística amb més experiència i d'una altra comarca.

La dissertació del nostre paísà començà precisament fent un repàs a les activitats que hem realitzat durant aquesta dècada a la comarca. Ràpidament, però, es centrà en glossar la figura del nostre avantpassat, tot destacant-ne les dimensions antifeudal i anticastellana de l'actuació de Vinatea enfront del rei Alfons.

Un cop finalitzat el llarg discurs, el president de la nova entitat denuncià l'apropiació de la figura de Vinatea per part del feixisme i presentà la primera



campanya de la comissió: una replega de signatures per demanar a l'alcalde de València la normalització lingüística d'aquell ajuntament de l'Horta, simbolitzada pel detall de tornar a posar l'accent al logotip municipal.

En acabar-se l'acte, el públic s'apropà a la taula per demanar informació suplementària de la nova entitat de defensa de la llengua, així com de la nostra associació, sobretot, de la revista que esteu llegint.

Premis de fotografia

El nostre fotògraf Julio Carbó ha guanyat un altre premi pel seu treball amb la càmera. En aquesta ocasió ha estat el primer premi de la secció «Tu Ciudad» dels concursos FOTOGRAFIJA'93, que estan patrocinats per una coneguda marca estatal de material fotogràfic.

El premi, dotat amb mig milió de pessetes, li ha estat concedit per una fotografia on una rabera d'ovelles passe per un carrer d'un dels nostres pobles (perdoneu la poca capacitat de traducció de la imatge en paraules), que anave

acompanyada d'altres fotografies sobre la festa de Sant Antoni.

Les fotografies estaran exposades fins a finals del 1994 a un centre comercial de Barcelona, que ha obert recentment les portes a l'Avinguda de la Diagonal, just a la parada dels autobusos de la HIFE, la qual cosa facilitarà que el públic de la comarca pugue aprofitar les visites a Barcelona per gaudir, un cop més, de les excel·lents fotografies del fotògraf morellà.

També li ha estat concedit el segon premi del concurs de la Santantonada del Forcall.

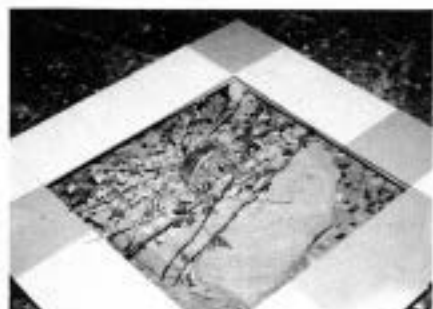
Exposicions

Montxo Monfort, en aquests darrers mesos, ha exposat la seua obra pictòrica. Un total de 20 de les darreres obres de l'artista es van poder veure a l'Ateneu Barcelonès del 17 fins al 30 de novembre de 1993.

Tot el mes de desembre, la mateixa col·lecció va estar exposada al Palau

Oliver de Boteller de Tortosa del departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Morella va cloure el cicle d'exposicions de Montxo de l'any 1993. Del 27 al 31 de desembre, a les torres de Sant Miquel, es van poder contemplar la vídeo-instal·lació **Absents** i uns quants quadres de la seua obra més recent.





EL CAMP

Cessament anticipat en l'activitat agrària

La publicació del Reial Decret 477/1993, de 2 d'abril i l'Orde de la Conselleria de 14/9/1993 estableixen i regulen les ajudes destinades a fomentar el cessament anticipat en l'activitat agrària. Amb la publicació d'aquest Reial Decret queden anul·lats els Reials decrets 1178/1989 i 22/1991 i les Ordes que els regulaven, que fins ara establien les ajudes pel cessament anticipat d'aquesta activitat.

La filosofia del cessament anticipat en l'activitat agrària no és altra que el relleu generacional, reestructurant les explotacions dels joves llauradors amb les explotacions dels cessants.

Perquè tothom tingue coneixença de les noves normes del cessament anticipat, passem a donar la informació d'una manera senzilla i fàcil d'interpretar per als llauradors i ramaders de la comarca.

Beneficiaris de les ajudes

Són els titulars d'explotacions agràries que cessen en l'activitat agrària (cedents) i els treballadors o familiars que cessen en l'activitat agrària d'una explotació cessant.

Requisits dels cedents (Titular que cesse)

- Haver complert els 60 anys.
- Haver exercit l'activitat agrària a títol principal els últims 10 anys.
- Haver cotitzat a la Seguretat Social tants anys que, al complir-ne 60, tingue cotitzats 15 anys.
- Estar al corrent de les obligacions fiscals.
- Cedir l'explotació a un jove llaurador o cessionari, o a entitats jurídiques (Cooperativa, SAT.) que complisquen unes determinades condicions.

Requisits del jove (cessionari) o entitats a qui es pot transferir l'explotació

- Ho podran ser:
- a) Els titulars que tinguen una explotació agrària amb un any d'antiguetat abans del cessament i que complisquen:
 - Tindre la capacitat agrària suficient.
 - Estar donat d'alta al R.E.A. de la Seguretat Social i haver cotitzat al menys un any.
 - Exercir o passar a exercir l'activitat agrària com a llaurador a títol principal, com a conseqüència de l'ampliació de l'explotació.
 - No haver complert els 50 anys (Als Ports)
 - Comprometre's a exercir l'activitat agrària durant 10 anys.
 - b) Els treballadors del sector agrari, que no sent titulars d'una explotació, complisquen els requisits del paràgraf a) anterior i reunits dos o més explotacions cedents.

c) Les Cooperatives o altres entitats jurídiques en les quals més del 50% dels socis complisquen les condicions dels apartats a) o b) anteriors i més del 50% del capital sigui propietat d'estos socis.

Requisits dels treballadors o familiars que cessen en l'explotació cessant

- Haver complert 55 anys.
- Haver cotitzat a la Seguretat Social tants anys, que al complir-ne 60, tingue 15 anys de cotització.
- Estar al corrent de les obligacions fiscals.
- Haver-se dedicat a l'activitat agrària almenys la meitat del seu temps de treball en els últims 5 anys.
- Haver treballat en l'explotació cessant al menys l'equivalent a 3 anys de treball complet en els últims 5 anys.
- Cessar definitivament en l'activitat agrària.

Requisits de les explotacions

Les explotacions hauran de complir:

- a) L'explotació del cedent (titular que cesse), tindrà una dimensió mínima de 4 UDES de Marge Brut Estandart (aproximadament un volum brut de 800.000 pts.)
- b) L'explotació preexistent del cessionari o jove tindrà una dimensió mínima de 5 UDES de Marge Brut Estandart (aproximadament un volum brut de 1.000.000 pts.)
- c) L'explotació o explotacions resultants de la cessió hauran d'abastar una dimensió mínima de 12 UDES de Marge Brut Estandart (aproximadament un volum brut de 2.400.000 pts.) sense sobrepassar la renda de Treball/UTH el 150% de la renda de referència.

AJUDES al CESSAMENT de l'activitat agrària

1r.- Els titulars cedents d'explotacions rebran fins la jubilació definitiva i, com a màxim, fins que complisquen 65 anys:

- a) Una indemnització anual, en la qual s'inclouran les quotes de la Seguretat Social de:
 - 776.250 pts., si el titular té cònjuge a càrrec.
 - 662.750 pts., si no té cònjuge a càrrec i este no rep l'ajuda com a treballador que cesse.
 - 569.250 pts., si el cònjuge rep esta ajuda com a treballador.

b) Una prima anual compensatòria de 8.000 pts./Ha. tipus que transmetis que sense superar les 300.000 pts./any per beneficiari. Si el titular transmet l'explotació a un familiar de primer grau, té de ser en propietat, per poder rebre esta prima compensatòria.

c) Els titulars cedents rebran a partir de la jubilació definitiva fins als 70 anys un complement anual de jubilació que estarà determinat per la diferència de la suma de la indemnització anual i la prima anual compensatòria i la suma de la quantia de la jubilació definitiva més la quota de la Seguretat Social del beneficiari corresponent als 12 últims mesos.

2n.- Els treballadors o familiars de l'explotació cessant rebran una indemnització de 465.750 pts./any incloses les quotes de la Seguretat Social del beneficiari.

Per a fer les oportunes tramitacions i per a una més àmplia informació us podeu dirigir a les Agències del S.E.A. dels Ports.

S.E.A. ELS PORTS

ITINERARIS

La prima de la Pobleta

Feia ja molts anys que no estava a la Pobleta i aquesta ere una bona ocasió per tornar-hi.

El viatge, el camí, és ja ben conegut fins arribar a la Venta de Farinetes: Eixim de Morella un 9 de maig; és un dia ennuvolat. Els primers quilòmetres són d'alenar la fresca de la matinada i fer el primer tragueta d'aigua a la font de Vinatxos. Des d'allí, deixant la carretera i seguint els camins, arribem als peus de Sant Marc, a l'antiga teuleria. Continuem carretera avant fins prop de la Torre Miró; a l'entrador que marxe cap al mas de la Torre Ciprés empenem el camí cap a la font del Cup, on esmorzem.

Des d'allí dalt veiem clarament com a Morella està caent una arabogada i com se'ns apropa a nosaltres. A penes si ens deixe seure i esmorzar, perquè ja comencen a caure les primeres gotarrades. Impermeables i paraigües ens acompanyen fins al *Ventorrillo* on ens retirem per deixar passar aquesta pluja matinera. Són les nou del matí.

Allí xarrem una miqueta amb Tomàs i Benjamín, que ja està arreglat per anar a Morella al mercat i comprar un poc de tot: cebollí, taronges..., ja se sap, coses que fan falta. A les 9,20 seguim camí. Ja s'aclareix i Benjamín diu que tranquils, que ara ja no plourà. Ens refiem i carretera avant, adreçant un parell de corbes, a les 10 estem ja a la Venta de Farinetes.

Veiem a «Ginio» que va cap al mas i, després de les salutacions, ens fa passar -com sempre. Avui està Ramona i José està guardant, però «ara li pego un crit». Ens conviden al que vullguem i, després de refrescar la gola, seguim per la carretera cap a la Pobleta.

El vent ha anat acorralant els núvols i ara el sol ens fa companyia fins que a les 10,40 entrem a la Pobleta.

A la placeta saludem els dos hòmens que allí estan xarrant i, quan comentem que hem vingut a peu des de Morella s'exclamen i ens fan passar a la petita taverna. Allí ja està amanida una safata de pastissos. Ens ofereixen aigua i uns gotets per fer l'aiguardent i el moscatell. Als pocs minuts arriben el clero i l'ajuntament i, lentament, es va plenant la placeta de gent i de cotxes.

Mentre esperem que arriben els nostres companys amb el cotxe, donem una volta pel poble. Jo el noto molt més arregalt: carrers asfaltats, hi ha llum i aigua. Les coses sempre arriben tard, penso.

Em dirigeixo a casa de la tia Consolació, però em diuen que no està, que les germanes se l'han enduta a Castelló. Quants de records! Quantes vivències dins d'aquella petita casa, a la vora del foc! fa ja massa temps d'aquelles vesprades d'hivern: ere eixe temps agre-dolç de l'adolescència.

A la placeta de l'església ens trobem amb els companys que han vingut des de Morella; aquesta vegada els acompanye una amiga nostra, Celine, que vam conèixer fa quatre anys al Perú. És de Canadà i viu a París. Ha voltat molt de món, però en menys d'un any ja ha vingut dos vegades a Morella.

El mossén comence la missa i quan arribi al sermó ens fa notar que la teulada de l'església esta caient. Ja se sap, a aquests pobles menuts, poc a poc, tot va clivellant-se. Ens demane col·laboració a tots per evitar la caiguda.

Després de la missa comence la processoneta: les dos banderes davant -una de més de 6 metres-, darrere el mossén i el poble. Pugem fins el Peiró de Santa Creu, al costat del mas i de la venta del Ciprés. Allí el ritual i la benedicció del terme, oest, est, sud i nord per demanar la protecció divina i evitar seques, tronades, malalties i danys...

Des que vaig estar al Perú, cada vegada que estic a un rotillo o prima em ve al pensament que Norberto, un bon amic de l'altiplà peruà, ens va pujar a l'Apu -una muntanya sagrada = un peiró- per fer unes ofrenes al déu de la muntanya i demanar ajuda i benedicció. Tan lluny que estem i tan a prop en moltes coses: vivències, sentiments...

Després, els majorals reparteixen les primes. Cal notar que és l'única prima que es done en tot el terme; cada una pintada d'una forma.

Xarrant, xarrant, tornem al poble i, després d'entrar a la taverna per refrescar la gola i despedir-nos, anem colant.

Nosaltres, com fa bo, a pesar de l'arabogada que ens ha caigut damunt, aprofitem per anar al mas d'Antolí i fer una paella, xarrar i passar la vesprada. Estem tots molt a gust i Celine no perd punt mirant com es va elaborant este exquisit plat. Fem broma i riem a gust. La vesprada és assolellada i tranquil·la. Prop de 7 tornem a Morella. Darrere hem deixat la Pobleta, el mas d'Antolí, Farinetes, *Ventorrillo* i la Torre Miró i, entre les mans, portem la prima de la Pobleta.

Jesús Sangüesa

JOVENIVOL
moda



BLASCO DE ALAGON, 41
Tel 160710 MORELLA



TEJIDOS *Vinales*

Segura Barreda, 1
San Nicolás, 22 - Tel. 16 00 63 - MORELLA (Castellón)

TRADICIONS POPULARS

per Domi Pastor

Les dones a escurar

El que acabo de posar al títol és una de les frases que, des de menuda se'm va empalancar. L'odió, sí senyor. I com tinc els meus motius, m'explicaré.

Tinc una amiga, que ara està prou lluny d'ací, que, encara que parle molt bé el valencià dels Ports, quan havia de dir alguna cosa important o solemne ho feia en castellà. Es veu que li pareixia que això li donava força a l'expressió o a l'argument. Una volta, m'explicava que era partidària que els hòmens passaren bones hores al cafè. Jo defensava que s'havien d'estar més a casa. En un moment determinat de la conversa em va dir en morellà, malgrat la importància de la cosa:

- Els hòmens que estan molt a casa acabem sent uns faldetetes.

Ja sé que ella no em llegirà perquè la revista no li arribe i prou que en sé el motiu: és perquè està escrita en valencià. Però pot estar ben tranquil·la, perquè, entre que porta sí, porta no està plenet de bars on passen moltes hores els hòmens i les rutes de l'abadejo, no es faran faldetetes; més bé portaran pantalons de vuit camals i amb coa. De totes formes, ara les dones també en porten, de pantalons. Ja s'equiparen.

A vore si *mos* esbarrem... Tornem al fil.

Ere molt freqüent sentir converses, com les que poso a continuació, on la resposta era sempre automàtica amb un to cert i dogmàtic com volent dir: bai, a mi què m'has de dir!

- La filla de Tal estudie una carrera superior.

- Eixa, carrera? A escurar, a escurar ha de dependre.

- T'has enterat que la xica d'ací o d'allà ha arribat a diputada?

- En política dones, també? Primer que deprengue a escurar cassoles que és el que li pertoque a una dona.

- Mira eixa xica, tan jove, i què bé toque el piano!

- El millor piano per a una xica -li conteste l'altra- és l'escurador.

Aixina que les dones, pegant la volta

que pegaren, només tocaven a escurador. ¿Voleu explicar-me, a una casa on només en foren dos o tres, després de fer les dos escuradetes i d'alçar l'obra, què havia de fer la dona tot el sant dia mirant-se l'escurador?

També se solie sentir dir sovint i amb bona dosi de menspreu allò de: cabells llargs, idees curtes.

Vull referir-me ara a les dones que no s'ho van creure massa, tot això. Hi ha molts exemples per a posar, però només en comentaré tres. En estos temps que correm, les dones ja estem gairebé a tots els camps del treball, de la cultura, de l'art i de la política.

No recordo quins anys ere, ni el nom que tenie, perquè això ho vaig llegir a una història de dones famoses, quan era molt joveneta. A Madrid vivie una família amb uns quants fills i una sola filla, que ere més intel·ligent que tots els seus germans junts i tenie més afició que tots ells, de tal manera que estudiaven amb ella, a casa, i acudien també amics dels germans per fer-li consultes. I la fama d'esta xica, des de molt jove, va ser coneguda per tants estudiants, que ningú li deie pel nom, sinó que tots la coneixien per **la Latina**. Com serie esta fama, que al districte on vivie li van dir el barri de la Latina, nom que encara es conserve.

Madame Curie, passant fam i necessitats es va dedicar a la investigació. Es va casar i, juntament amb el seu home, van ser la parella a qui devem el descobriment del radi.

Cecília Böhl de Faber, amb el pseudònim de Fernan Caballero ha deixat textos literaris de gran importància. Permeteu-me que us diga que a mi m'ha passat un poc com a ella, perquè, amagada rere un nom d'home, m'han publicat algun escrit que amb el meu nom no eixie.

Si estes tres dones s'hagueren passat la vida dins del que es deie la recuina o l'escurador hauriem perdut un tresor.

Els castellans, en lloc d'enviar-*mos* a l'escurador, encara ho feien més tràgic. «La mujer, la pierna quebrada y en casa». Algunes voltes encara «la pata» per

fer-ho més emfàtic. Aixina que per seguretat i perquè poguere fer bé l'escurada no hi havia més remei que apuntarse al gremi de les coixes. Actualment, als vuitanta anys, es trenque una dona la cama o el fèmur, l'operen, li posen una pròtesi i, com aquell que diu, en quatre dies ja tenim agüela per a jugar al futbol.

Quan era jove (que també ho vaig ser) es va casar una amiga, major que jo, que ere molt guapa. Es vestie i s'arreglava molt bé. Ere molt presumida. Al casar-se -encara que conservant la il·lusió primera-, va començar a deixar-se una mica i no l'importava assentar-se a la taula amb el banquer d'escurar. Quan li vaig dir que li ho havia notat i que no entenia com actuava aixina estant, com n'estave, il·lusionada per l'home, em va contestar, molt pita:

- És que jo ja l'he pescat. I tu, si no t'espaviles un poc, no en pescaràs cap.

Això em va portar a la següent reflexió: el seu home és molt bona persona, però per pescar-ne un aixina, que a mi no em va, quasi preferisc mantenir la barca varada a port i no eixir a la mar.

Abans, quan festejaven, els nòvios acompanyaven les xiques a comprar, a la font a portar aigua, a tot. Sempre amb elles. Al tornar del viatge de nòvios, els diumenges -que és quan s'eixie més-, elles, soles a missa pel matí. Ells, si anaven, a la missa d'onze que ere la darrera. Dinaven no més tard de la una. Després de dinar, ells, tots mudats, al cafè. Elles, després d'escurar -això sí, després d'escurar-, a casa de sa mare, d'alguna amiga o a la novena. No devie ser precis tant d'atapiment primer i tan poc després, penso jo.

Passant el temps això va anar canviant i ja eixien junts a pegar una volta a l'Alamera, a prendre un poc el solet, etc. I actualment es fa la vida més igualada.

Que nevave, els hòmens de seguida polaines per a no banyar-se les cames, botes i un bon «gaiato». Les dones seguïem amb sabata de taconet, algunes amb el taló destapat, plenes de prunyons, passant pels mateixos carrers.

Va hi haver la dona d'un notari que,

més pràctica, es va calçar unes botes de cordons i va agarrar un «gaiato» per a eixir al carrer. De seguida la van batejar: **la Galga**. A vorem per què...

A mi que també vaig agarrar el «gaiato» molt prompte, en un punt s'atrevien a dirme -i es van atrevir molts:

- Ira, pareixes un homenàs.

No ho comprenc. En tot cas un homenet, perquè ni sóc alta ni gorda. Però, que el «gaiato» agrandare tant la figura fins paréixer un homenot... Pel que comprenc, actualment encara hi ha moltes dones que no volen paréixer homenots. Deu ser per això que encara hi ha moltes dones que en lloc d'anar a la processó o al rosari amb atxa o ciri, com cal, acompanyen la Música.

Quan hi havia una missió, abans de dir que aniguérem dispostes a una conversió o a revisar un poc la vida, sabeu que havíem d'amanir? El catret, perquè els capellans del poble i els missioners es fartaven de dir i de repetir que els bancs eren per als hòmens. Això del banc devia portar garantia de conversió.

En tota l'església, segons es pot veure a les fotografies de l'època, només hi havia uns 20 bancs, i encara perquè la Colònia Catalana, al Sexenni de l'any 22 en va regalar dotze. Sis estaven davant de la porta dels Apòstols i uns altres sis a l'altre cantó, davall de l'orgue.

Aixina tenim que venie la missió i els hòmens acudien. Els bancs s'omplien de repent. I et veies a tot un «senyor» que per tal d'assentar-se anava mirant i fent alçar la dona que hi haguere assentada. I damunt ho feen ben ostensiblement.

A mi no m'agradave anar amb catret a l'església perquè estava molt incòmoda. A una missió o sermó de Quaresma, no ho recordo molt bé, em vaig assentar amb ma mare a un d'estos bancs. Al cap d'un moment es va presentar un home, prou jove, i, dirigint-se a ma mare, li va dir que si no se'n donave vergonya, que quin «desahogo» d'assentar-se a un banc. Que fere el favor d'alçar-se.

Ma mare, més prudent o per ser d'una altra generació, ho haguere fet, però em vaig alçar jo i li vaig dir a ella que no es moguere per res del món. I als hòmens, que anaven espentejant, que no la molestaren, si no, la cosa no pararie allí. El bo del cas és que el que *mos* traie del banc no solia vote'l per l'església i *mos* deie beates a les que anàvem normalment. La cosa no va passar avant i aixina va quedar. El que vaig traure en clar d'aquell sermó va ser no tornar a saludar a aquell home. Mal fet, però aixina va ser.

En cas de defunció d'un membre de la família, l'home es posave un braçalet negre o una cinteta negra a la solapa i al cap de poc temps ja tornave a anar al cafè. La dona en canvi, tota de negre de dalt a baix, amb el cap tapat i amb tots els mantons, estave un any sense eixir de casa. Això devia ser perquè les situacions de dol augmentaven considerablement l'escurada. S'havien de fer més hores d'escurador. El que sí que recordo és moltes dones que les vaig vote tota la vida vestides de dol.

Quan les èpoques de fer coa per a poder comprar coses, les dones s'esperaven i guardaven la tanda encara que tingueren pressa o fills menuts. Però, si venie un home, passave davant. Com s'havia d'esperar, un home?

Després de la guerra això es va acabar, perquè com s'havien fet tantes coes i tan llargues es van anar avesant tots, fins i tot els hòmens a guardar els torns.

Parlant de les escurades vaig a contar una cosa que ja s'ha oblidat per ser un poc de política, contra-partits i romanços. De totes maneres crec que les coses són com són i que cal recordar les persones que han lluitat poc o molt per la justícia.

Les xiques dels telers de Morella treballaven deu hores o més amb un jornalet molt baix. Se solien posar a treballar a les sis del matí, ploguere o nevare. I amb aquells gran gelassars, entrar a la fàbrica i posar-se a treballar. En arribar la República, es va voler rectificar per part dels moviments sindicalistes aquella injustícia o anomalia. Es van fer convocatòries a coses que no estàvem gens acostumats. Es va convocar a la vaga a totes les treballadores del poble. Algunes, per temor a perdre la faena, es van col·locar en plan d'esquirol el dia de la vaga i no van voler intervindre en res que no fore seguir com sempre.

Va hi haver quatre o sis dones que, més ben informades laboralment dels seus drets, seguint principalment les pautes de Catalunya on hi havia més indústria tèxtil, o comprenent que algú ho havia de fer, van ser les que van anar per davant.

El motiu ere demanar la jornada de vuit hores, entrar a treballar a les 8 i amb el mateix jornal. La solució que donaven els fabricants ere de nou hores de faena i el mateix jornal. Elles deien: treballar les hores que fagen falta, però totes les que passen de vuit a quinze.

Van renyir i es van pegar amb les esquirols fins que va intervindre la Guàrdia Civil. I jo, posant-me una volta més allà on no em demanaven, vaig anar a vote el que ere una vaga («huelga» en

deien) i vaig endevinar justet el moment que el Sr. Matias Sangüesa els estave parlant a la costa de Borràs i els deie que es tranquil·litzen, perquè conseguïren el que demanaven, ja que ere una cosa justa, però s'havien de sindicar, perquè això representave una força molt gran. Hi havia sindicats d'esquerra i sindicats lliures.

A la majoria això de fer-se d'un sindicat els sonave com si es feren anarquistes i s'escandalitzaven. Va costar de comprendre-ho.

A una fàbrica li van donar la representació dels sindicats a una xica molt jove. No ere política ni s'havie posat mai en res, però ho va acceptar.

Quan va passar tot el remull, s'havien aconseguit les vuit hores, sindicat-se i tindre més bon jornal. La que s'havie fet responsable va ser despedida del treball i, amb ella, dos més que, com a bones companyes, li havien dit que anirien fins a on fore menester. Les altres dos van trobar treball, però ella va haver de col·locar-se al servici domèstic.

Totes estes dones, tant les primeres conegudes als cercles intel·lectuals, com aquelles de les quals parlo en les costums locals, com les de la vaga, ja fa temps que van viure. Moltes d'estes coses ja han passat a l'oblit. Deu ser per això que em deien que no valie la pena de tornar-les a retraure.

¿Però està mal agrair a aquelles dones, d'esquerra o de dreta, de roig o de blau, que a partir de les seues accions estigueren totes més ben considerades?

Això és ser agraits. I com vull ser-ho, m'agradarie ser poetessa, saber escriure versos d'eixos que queden per a sempre com per exemple, la Araucana, que llegia quan anava a costura a les monges. Igual que allí alabe el cabdill alliberador del poble, jo voldria fer un poema reivindicador del rentaplats i diria:

Oh tu, benivolgut rentaplats,
magnífic defensor de la dona.

Gràcies a tu no hem d'anar a escurar.
Ja ningú no *mos* envie.

Pareix que el temps actual és una revenja de l'anterior i per no dir faldetetes als hòmens ens diran puntalonots a les dones, perquè les barres dels bars estan també sempre plenes de dones que ja deuen tindre l'escurada feta.

I com la meua amiga del principi acabaré en castellà. Ho vull fer ben solemne. Per mi, podeu anar als bars i fer-vos un «cuba-libre» o un «canàries-a-la-presó» però

«Que caiga entre espalda i pecho
y que os haga buen provecho».

ecologia

Irurreñiko Mankomunitatea, una comarca avançada a la futura normativa del reciclatge

Ecologistes de la comarca dels Ports visiten el Centre de Tractament de Residus Sòlids Urbans de Pamplona, una realitat que permet estalviar arbres, reduir l'ús d'energies no renovables, disminuir l'extracció de recursos naturals, reduir el consum i la contaminació de l'aigua i aportar matèries primeres necessàries per a la fabricació de nous productes.

El planeta Terra està fotut i fart de tanta brutícia. La Mateixa producció i els excessos de disseny han canviat els nostres costums. Tot es presenta al consumidor de manera empaquetada, però cal saber que per a la fabricació d'embalatges són necessàries tones de fusta, que deforesten progressivament; consum de petroli i altres energies; extracció de matèries primeres naturals, utilització de quantitats desorbitants d'aigua, etc...

Si abans tot s'aprofitava, ara vivim l'època d'**usar i tirar** i d'això se'n deriven una clara conseqüència: el consum creixent genera massa fem i els recursos naturals s'esgoten progressivament. Entre tots encara podem aconseguir que la malaltia que sofreix la Terra no sigui irreversible i se'n pugue trobar remei. Una opció important és el reciclatge: evitar que els productes ja utilitzats es convertisquen en fem i aconseguir que tornen a ser matèria primera vàlida per a fabricar-ne de nous.

Coneixent l'existència del Centre de Tractament de Residus Sòlids Urbans de Navarra, ecologistes de la comarca Els Ports han visitat aquesta planta amb l'objectiu d'observar *in situ* el pla d'actuació comarcal que fan servir en aquest centre, el qual dona servei a dues-centes setanta mil persones.

Amb unes instal·lacions que ronden els set-cents milions de pessetes, finançats pel Govern de Navarra, el Centre de Tractament de Residus Urbans de Góngora començà a funcionar l'any 1992. Després d'una campanya de conscienciació sobre els actuals problemes mediambientals dirigida als ciutadans, es va informar del reciclatge, dels avantatges que pot aportar al medi ambient i de la manera de seleccionar els residus per al seu posterior tractament.

D'aquesta manera, els materials a reciclar com paper, vidre, plàstic i metalls es dipositen en bosses i contenidors de color blau que passen directament a la planta de reciclatge, on es seleccionen els productes a través de cintes transportadores i reben, a continuació, el tractament adequat. Quant a la resta de deixalles, s'introdueixen en bosses i contenidors de color verd i es condueixen a la zona d'abocador equipada amb totes les mesures de protecció ambiental i dotada d'una xarxa centralitzada que permet d'extraure els gasos generats i transformar-los en energia elèctrica per cobrir les necessitats energètiques del Centre i enviar els excedents a la xarxa elèctrica.

La tecnologia de les instal·lacions del Centre és de quedar-se parat, així com la neteja i l'orde que impere per tot arreu, sempre tenint en compte l'elevat volum de deixalles que diàriament es rep a la planta de Góngora. Com a acte simbòlic,

el grup ESPEMO va dipositar el voltant de cinc-centes piles botó al recipient indicat per a tal fi al Centre de la Mankomunitat de Pamplona.

La secció del medi ambient del grup ESPEMO va iniciar el passat estiu una campanya de conscienciació sobre la degradació medio-ambiental que produeixen les piles usades. A partir d'això, es va donar pas a la replega de piles usades en els mateixos comerços on es poden comprar. Aquesta recollida ha comptat amb una gran acceptació entre els morellans i ara s'ha ampliat a Herbers, La Mata, El Forcall i Castell de Cabres.

La comarca dels Ports encara no té un centre com el d'Irurreñiko Mankomunitatea, però cal començar a exigir que els interessos econòmics no primen sobre la salut medio-ambiental. De moment, intents com replegar paper i vidre pel Grup Ecologista de Vilafranca o la secció de medi ambient d'ESPEMO han estat frustrats. És difícil, però recordem que també va ser difícil la conquesta del País Valencià per Jaume I.

ESPEMO
(Secció del Medi Ambient)



*Us desitgem el millor
Estem al vostre servei!*



CAFETERIA - RESTAURANT

Rourera

Tel. 964 / 16 03 08
MORELLA

Especialitat en cuina morellana

Salude tota la Comarca dels Ports i us ofereix:

- **Marisqueria:** Peixos i mariscs de Sant Carles de la Ràpita
- **Fregiduria:** Peixos del Mediterrani de totes classes
- **Sidreria:** Sidra Pomar de barril
- **Mesón:** Tota classe d'especialitats d'embotits i pernils de Guijuelo, Aragó i Morella

Director-Executiu-Propietari: **Pere Adell**

El millor de ROURERA: La seua clientela



I Premi FOTOGRAFIJA '93 - Secció "Tu ciudad"

Foto: Julio Carbo